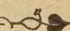
Naše řeč ROČNÍK XXIV. ČÍSLO 5-6.

Vladimír Šmilauer:

Jak se vyvíjelo české názvosloví zoologické.

Čeleď kachnovitých.

I. Dějiny českého vědeckého názvosloví, zvláště přírodovědeckého a technického, jsou ještě nenapsány. A je to škoda, protože tak přicházíme o podívanou svrchovaně zajímavou, ba napínavou. O podívanou na to, jak ideální zápal vlastenecký vedl ke snaze vytvořiti českou vědu, jak se tápalo a bloudilo, jak se střídaly směrnice i cesty, jak se docházelo k situacím, v nichž jen hluboká oddanost k věci mohla zachránit před znechucením, a jak se konečně názvosloví prohlubovalo a ustalovalo, přestávalo být jen přívěskem a komplikací (a tím v prvních dobách jistě bylo) a stávalo se užitečným nástrojem vědy opravdu české.

Je nasnadě, jaké jsou příčiny tohoto nedostatku. Přírodovědci a technikové mají při překotném rozvoji svých oborů málo času ohlížet se zpět — a vůbec celá povaha jejich práce je historismu nepříznivá. Jazykovědcům pak — i když se v poslední době jejich zájem o vývoj českého slovníka značně zvýšil — je cesta ztěžována železnou koulí potíží věcných. Není totiž možno studovati názvosloví jakéhokoliv oboru, neseznámíme-li se důkladně s celým jeho vývojem i s vývojem všech jeho pojmů. A to není věc lehká. Územím poměrně nejschůdnějším je názvosloví systematické přírodovědy, neboť v něm je věcný podklad názvů stálý. Ale ovšem: i zde zápasí laik s pestrostí systémů a s pestrostí mezinárodního názvosloví (pro kachnu lední nacházíme tato latinská jména: Harelda hiemalis, Harelda glacialis, Anas hiemalis + glacialis, Anas longicauda, Nyroca hiemalis, Clangula hiemalis) a nadto je zavalován ta-

kovým množstvím látky, že se jen těžko prodírá k přehledu. A snaží-li se o něj, vydává se nebezpečí, že zůstane příliš na povrchu.

I doporučuje se zde *methoda sondovací:* vybrat si úzce a přesně omezený obor a na něm vystopovati hlavní směrnice. Je jisté, že dosažené výsledky nelze beze všeho generalisovati; jisté odchylky mezi jednotlivými skupinami jmen jsou zcela přirozené. České názvy cizokrajných zvířat měly jistě jiný vývoj než názvy zvířat domácích. A u těchto jsou různé stupně mezi druhovými názvy ssavců, u nichž věda jen zcela málo připojila k názvům lidovým (vrápenec, hraboš), a názvy nejnižších organismů, vesměs umělými. U jmen domácího ptactva vzniká jistý rozdíl tím, zdali se o ně zajímali spíše lesníci — seznámení většinou dobře s názvy německými — nebo čihaři z vrstev lidových.

Majíce tyto výhrady na mysli, chceme vývoj našeho zoologického názvosloví předvésti v hlavních rysech na čeledi ptáků *kachnovitých* (Anatidae), a to těch, kteří se u nás vyskytují. Za základ bereme jejich poslední výčet v Štěpánkově-Baumově knížce „Jak poznám naše zvířata" 1939; užívá se v ní názvosloví Č. společnosti ornithologické z r. 1931 („České názvosloví evropského ptactva").

V tomto seznamu se uvádí z kachnovitých 38 druhů vyskytujících se u nás aspoň občas (všech druhů ptačích u nás se objevujících je přes tři sta). Odborné názvy přírodopisné jsou, jak známo, podvojné (binární). Skládají se ze substantiva a z odlišujícího adjektiva. Filolog se zajímá především o ona druhová substantiva. Adjektiva jsou průzračná a nemusíme se jimi dlouho zdržovat. Jsou dávána podle:

a) barvy (u kachnovitých znaku jistě významného): morčák bílý, hohol bělavý, kachna černá, hnědá, čírka modrá, berneška tmavá, husa rudá; kachna bělohlavá, zrzohlavá, berneška bělolící, rudokrká, husa růžonohá;

b) velkosti: morčák velký, prostřední, polák malý;

c) rozšířenosti a životního prostředí: čírka obecná, hvízdák eurasijský; husa polní, kachna lední;

d) tělesných znaků a rozličných zvyklostí: kachna chocholatá, čírka srpoperá, úzkozobá, labuť zpěvná; kachna divoká (proti domácí).

Všechna tato určení (vyjma název „divoká kachna") jsou jen vědecká a zakládají se většinou na příslušném jménu latinském.

Tak se na př. jmenují berneška bělolící a rudokrká latinsky Branta leucopsis a ruficollis; čírka srpoperá a úzkozobá — Anas falcata a angustirostris; hohol bělavý — Bucephala albeola; kachna černá — Oidemia nigra; kachna bělohlavá — Oxyura leucocephala. — Někdy však bylo předlohou latinské jméno dnes již neužívané, a tak je souvislost na první pohled nezřetelná: labuť zpěvná se vědecky jmenuje Cygnus cygnus, dříve se jí však říkalo také Cygnus musicus Bchst.; husa liščí je Tadorna tadorna, dříve Tadorna vulpanser Flemm.; kachna chocholatá je Fuligula fuligula, ale také Fuligula cristata Leach.

II. Především nás však zajímají substantiva. Těch je v naší čeledi patnáct, a sledujeme-li je podle jejich stáří, dělí se, jak následuje.

1. Z prajazyka indoevropského, společného předchůdce všech indoevropských jazyků, převzali Praslované dvě jména, jméno labutě a husy. Obě jsou ovšem všeslovanská: rusky lebeď a guś, polsky łabędź a gęś, srbocharvátsky labud a guska atd.

a) Slovanský jazykozpyt nás poučuje, že původní slovanský tvar slova *labuť* byl *olbǫdь* (ǫ = nosové *o*; ь = jakési slabé *i*), předslovanský tvar pak *alb-andis*. Ten zcela jistě souvisí s latinským adjektivem „albus“, bílý (také „albatros“ je bílý pták). Bylo tedy v prajazyku indoevropském adjektivum *albhos,* bílý, jehož stopami jsou nejen naše slovanské „labuť“ a latinské „albus“, ale také slovanské jméno *lebeda* (podle bělavých listů, na rubu jakoby poprášených) a jméno *Labe* (předslovanské, latinsky Albis, německy Elbe; znamená „bílou řeku“); ba v němčině najdeme také odvozeninu znamenající „labuť“. Je to starohornoněmecké *albiz,* které se ovšem do nynějška uchovalo jen jako nářeční slovo v jihozápadním Německu, a to v podobě *Elbs* nebo *Ölbsch.*

b) Slovo *husa,* které znělo v praslovanštině *gǫsь*, má indoevropské příbuzenstvo ještě bohatší. V staré indičtině je *hamsá,* labuť, husa; v řečtině je *chén* (z čehož je vědecké jméno merlíku, Chenopodium, t. j. husí nožka); v latině *anser* ze staršího *hanser;* v němčině *Gans,* v angličtině *goose;* irské *geiss* znamená ‚labuť“. Že slovanské jméno s těmito názvy souvisí, je zcela bezpečné. Jsou však jisté potíže rázu hláskového: kdyby byl vývoj pravidelný, neměli bychom totiž prý míti „husu“, ale „zusu“ (tak jako vedle staroindického *hári,* žlutý, žlutozelený, latinského *helus, olus,* zelenina, německého *Galle,* žluč, máme slovanské *zelený).* Tato odchylka se vykládávala tím, že je to slovo, které slovanština nezdědila přímo z prajazyka indoevropského, nýbrž převzala od jiného národa, od Germánů nebo od Thráků. V poslední době však prof. V. Machek ukázal, že takových zdánlivých odchylek je více a že je lze dobře vyložit

hláskoslovně. Slovo „husa“ můžeme tedy pokládati za původní slovanské. Jeho základem je napodobení zvuku husami vydávaného; takových zvukomalebných jmen najdeme v naší čeledi několik.

2. V praslovanštině přibyla dvě jména, obě zvukomalebná, neboť křik kachnovitých ptáků je hodně nápadný. Jsou to:

a) *Čírka,* rusky „čirok“, polsky „cyranka“, lužicky „cerka“. Podnětem pojmenování bylo „čirikání“ těchto ptáků, které je napodobeno i latinským jménem Anas crecca.

b) *Hohol.* Je to pták vynikající „hlasitým, zvučným a rozléhajícím se hlaholem“ (Brehm; lat. clangula, t. j. znějící; něm. Schellente). Praslovanské, ruské i polské *gogol* napodobuje zcela zjevně jeho „gágání“. Toto slovo mělo v češtině zajímavý osud. V nejstarší češtině bylo, ale dosvědčeno je máme jen jako jméno osobní: ve XII. století se setkáváme s jakýmsi „Gogol hortulanus,“ Gogolem zahradníkem (tehdy čeština neměla ještě *h,* nýbrž *g*). Ale jako jméno obecné slovo *Gogol* zaniklo. Zcela přirozeně; tento pták, v slovanské pravlasti v Zákarpatí častý, zalétá k nám jen v zimě a lehce ujde pozornosti. A slova pro věci a pojmy, jež ustoupily z našeho okruhu, se ztrácejí. Teprve při vytváření soustavného českého názvosloví počátkem XIX. století obnovil J. Sv. Presl toto slovo (přesněji: převzal je z ruštiny a polštiny, v podobě ovšem počeštěné).

3. Jedno z našich jmen je *západoslovanské,* t. j. vyskytuje se jen v polštině, češtině a lužické srbštině. — Praslovanské a již předslovanské obecné jméno pro kachnu bylo *ǫty*: je spřízněno s latinským „anas, anatis“ a s německým „Ente“. Uchovalo se však jen v slovanských jazycích východních (rusky „utka“) a jižních (srbocharvátsky „utva“ — vedle „raca“). Západoslovanské jazyky je nahradily jménem *kačice, kačka, kačer, kachna,* polsky „kaczka, kaczor“, dolnolužicky „kacka, kacor“, hornolužicky „kačka, kačor“. Základem je zase zvuk kachní, kách, kách; ale patrně bylo tu i přiklonění k domáckým tvarům jména Kateřina, Káča, Kačenka. To není nic nepravděpodobného a neslýchaného: Francouzi říkají rorejsovi Martínek, martinet; vrabci Petřík, pierrot; špačkovi Samsónek, sansonnet atp.

4. V celé *staré a střední češtině* nenajdeme více jmen než právě uvedená (labuť, hus, čírka, kačice) a jen české slovo *křehař* (i křechař a křekař) pro morčáka (Mergus); to se však v naší dnešní terminologii nevyskytuje. Nic jiného nenajdeme ani u Klareta (kolem r. 1360), ani u Jana Vodňanského (1511),

ani u Veleslavína (Nomenclator quadrilinguis 1598; pro morčáka užívá slova „roháč"), ani v Komenského „Orbis pictus", ani u Balbína (Miscellanea I, 1679), ani v žádném menším slovníku jiném.

5. V době *od Balbína do terminologie Preslovy* (1822, 1823) objevují se tři další jména, jedno přejaté, dvě česká, ale napodobená podle názvů cizích:

a) J. K. Rohn ve svém Nomenclatoru z r. 1764 (I, 106) uvádí po prvé slovo *berneška;* je to západoevropské jméno, znějící ve francouzštině „bernache, barnache, bernicle", v portugalštině a španělštině „bernaca, bernacha", v angličtině „barnacle" atd. Vyvozuje se z irského „bairneach", což je zároveň jméno mořského korýše vilejše stvolnatého (Lepas anatifera). To souvisí s vírou, ve středověku hojně rozšířenou, že se kachny líhnou na stromech z těchto korýšů. S tím se setkáme u Klareta, kde se tito ptáci jmenují dřevoluščka, latinsky herbatica; u Jana Vodňanského (Lactifer) nacházíme již latinské jméno „barliates lidově Bernescae"; české jejich jméno je „dřevorodci". Rohn pak vykládá: „Bernešky, ptáci na stromích okolo moře rostou, popelaté a černé barvy menší nežli husy, nohy mají jako kachna, však černý; když dorostli, ze stromu padají, pakli ale hned vody nenajdou, živu býti nemužou, neb v vodě jejich živnost, a život jest". K téže představě ukazuje francouzské jméno oněch korýšů „anative" (t. j. anati-nativus: kachnorodý) a latinské „anatifera" (kachnonosná). Presl 1823 a Filcík 1834 nazývají „brneškou neboli tureckou kachnou" kachnu pižmovou (Cairina moschata), kdežto Anas bernicla (arborea) má u nich ruské jméno „kasarka" (vlastně „kazarka"). S Branta bernicla ztotožnil berneška Ant. Frič 1851.

b) Také *morčák* je starší již jméno, kterému dnešní jeho význam (Mergus) dal až Frič 1851. Předtím je nacházíme na př. u Dobrovského 1821 a Filcíka 1834 ve významu „kormorán" (Scharbe, Seerabe; u Presla 1822 se kormorán jmenuje podle ruštiny baklan, v Monatschrift der Gesellschaft des vaterländischen Museums III, 1829: krkavec vodní, u Staňka 1843: kormoran, u Pečírky 1849: krkavec mořský, kormoran). Kormorán je corvus marinus, krkavec mořský: tím máme vyloženo i jméno české. „Morčák" je „moršťák", jako je „morče" „Meerschweinchen". — Proč se jméno morčáka přeneslo na podobného ovšem ptáka Mergus, nevím. Nelze se však ubrániti podezření, že tu působil falešný, snad jen podvědomý výklad druhového jména jednoho z morčáků: merganser, v němž bylo

možno slyšet „Meer-gans“ (vskutku je to složenina latinského mergus a anser, mergus pak souvisí s mergere, potápěti).

Presl 1823 uchovával pro Mergus jeho staré jméno křehař (jehož užíval Klaret, slovník Velešínův atd.); a rozlišoval jednotlivé druhy: potápka (merganser), nurek (castor, což není nic jiného než merganser), roháč (serrator), rybuška (albellus); jména roháč a potápka, která nacházíme také u Veleslavína, Balbína a Rohna, souvisí s nepřesným rozeznáváním různých vodních ptáků (Podiceps = roháč, potápka).

c) Třetí jméno této skupiny je *lžičák* (tvořeno jako křižák, plameňák). Nacházíme je — jako ohlas německého názvu Löffelgans — v slovníku Dobrovského 1820, Palkovičově 1821, u Presla 1822, Šíra 1835, Franty Šumavského 1846, 1851. — Význam však není dnešní. V Preslově Navržení 1822, 125 se jím překládá jméno cancroma, t. j. Canchroma cochlearia, jihoamerický člunozobec; v ostatních případech je to kolpík obecný (Platalea leucorodia, u Presla 1822 = Gralla plateola). — Význam Spatula clypeata dal jménu lžičák zase Frič, ne však r. 1851, nýbrž až ve svém přírodopise evropského ptactva z r. 1958. Tenkráte jistě právem, neboť Spatula clypeata má „nápadně široký, lžíci podobný zobák“.

U Presla 1823, Filcíka 1834 a Franty Šumavského 1844 se Spatula clypeata jmenovala *soksúň* (z ruského soksun), u Staňka 1843, Pečírky 1849 *kachna ploskozobá,* u Friče 1851, 1854, Amerlinga 1851 a Palliardiho 1852 *ploskozobka.* U Dobrovského nacházíme také jméno *škřipka* (Anas strepera, Schnarrente, kopřivka). Přejal je sice Presl 1823, do Fričova názvosloví však nepronikло.

6. Velký podíl ve vytvoření přírodovědecké terminologie české má *Jan Sv. Presl.* Jmény ptáků — jimž věnoval celkem menší pozornost než ssavcům, rostlinám a nerostům — zabýval se jednak ve svém „Navržení soustavy živočichů“ v Kroku (ptáci r. 1822), jednak v Dundrově Zeměpisu Království českého 1823, ojediněle pak i v příspěvcích jiných (něco dal patrně přímo Jungmannovi pro Slovník). Při tvoření soustavného názvosloví:

a) přejímal slova v současném jazyku obecná: kachna, kačka;

b) opíral se o starší přírodopisy, hlavně o Veleslavína: roháč, potápka pro jednotlivé druhy rodu Mergus;

c) přejímal mnoho z ruštiny; to byl u něho v první době jeho názvotvorné činnosti pramen nejdůležitější. V naší čeledi sem patří tato jména dosud užívaná:

Hohol (Bucephala) podle ruského „gogol“ (řekli jsme, že je to vlastně obnovení slova, které bylo i v češtině, ale Presl si to neuvědomoval).

Kaholka (Nyroca marila) z ruského „kagolka“ nebo „kagalka“; základem ruského jména je zase zvuk, kag.

Kajka (po prvé v Kroku III, 1834, str. 251 v Preslově článku „Evropa v nástinu přírodopisném“) z ruského „gaga, gagka“, odkud mají i Bulhaři své gaga, Srbocharváti gagak. Zarazí nás však zvláštní česká forma. Podle příkladu gogol > hohol bychom čekali gaga, gagka > haha, hahka nebo aspoň s uchováním ruských hlásek (neboť české haha se sotva hodilo za vědecký termín) gaga, gagka. Můžeme se snad domýšleti, že Presl měl na mysli znění „kagka“ a že podoba „kajka“ se zakládá na pouhé tiskařské chybě, v době, kdy se *g* psalo *ǧ* a *j* zase *g*, velmi lehko pochopitelné. — Frič se 1858 pokusil zavésti podobu „kahajka“, ale preslovské „kajka“ se udrželo.

Mimoto uvádí Presl ještě několik jmen ruského původu, ale ta se neudržela. Je to známý nám již *soksúň* (lžičák, Spatula clypeata) z ruského soksun; *kasarka* (berneška tmavá, Branta bernicla) a *kasarka červená* (husa rudá, Casarca ferruginea) z ruského kazarka, jež se stalo i podkladem vědeckého názvu Casarca; *neklov* (čírka modrá, Anas querquedula) z ruského neklov; *savka* (kachna lední, Clangula hiemalis) z ruského savka (v oficiální terminologii ruské je to podle M. A. Merzbira, Pticy Rossiji, 610, Erismatura leucocephala, t. j. kachna bělohlavá, ale v nářečích znamená savka také kachnu lední, viz tamtéž 633); *kachna holubní* (polák velký, Nyroca ferina) podle ruského golubaja černeť. Také slovo *černeť* se v češtině objevuje s významem kachna chocholatá (Fuligula fuligula; Jungmann 1835, Franta Šumavský 1844, 1846 pod hesly Haubenente, Straussente, Tauchente, Palliardi 1852). Preslovo *trač* (u Jungmanna II, 178 pod heslem „křehař“) je z polského *tracz*.

d) Některá slova jsou utvořena nově podle cizí předlohy; v těchto případech je ovšem možné, že jsou to jména vzniklá mezi lovci a Preslem jen přejatá.

Hvízdák (u Presla 1823, u Franty Šumavského 1846: hvížďák, u Amerlinga 1851: hvízďák) je Pfeifente, Anas penelope. „Hlas její záleží ze zvuků vysokých, zvučných, nikterak nepříjemných, znějících jako vivý, vybibý, vybý“, říká Brehm. České slovo je utvořeno od „hvízdati“ jako „klusák“ od „klusati“, „divák, zpěvák, šňupák“ od „dívati se, zpívati, šňupati“.

Kopřivka (k tvoření srovnej slova „volavka, sliznatka, zákožka, rajka“) je Nesselente. U Presla 1823 se tak jmenuje dnešní ostralka, Anas acuta; na Anas strepera přenesl toto pojmenování zase Frič 1851.

Mimo tyto názvy nacházíme u Presla ještě jméno *bělolice* pro kachnu chocholatou, Fuligula fuligula, původu mně neznámého. V Jungmannově ani Frantově slovníku není, u Palliardiho 1852 má znění „bělotice“.

7. V tvoření nových názvů se pokračovalo v Deutsch-böhmisches Wörterbuch I, 1844, II, 1846 *Jos. Franty Šumavské-*

ho, asi za účasti *K. Amerlinga*, jehož Franta uvádí mezi svými spolupracovníky. Ale názvosloví je tu hodně nejednotné a nová jména nepronikla; ani Franta sám žádné z nich (mimo zemalku) nepojal do svého Česko-německého slovníku 1851 (ovšem stručnějšího). Nemusíme se jimi tedy podrobně zabývati.

Příklad nejednotnosti: Anas tadorna se jmenuje pod heslem Brandgans „kachna pálená", pod Erdgans „zemalka", pod Fuchsgans a Ringelgans „kaholka", pod Krachgans „kachna křehava" atp. „Kaholkou" je však také, jako u Presla, Anas marila, Bergente.

Některé nové názvy: černoška (Mohrente, kachna černá), hnědokachna (Braunente, kachna hnědá), horolka (Schaufelente, kaholka), křeček (Franzente, čírka), kachna křehava; sivourka (Breitschnabel; také kachna sivá; dnes hohol islandský), zemalka (Erdgans, husa liščí).

Jediné slovo ušlo tomuto osudu. Je to *ostralka*, jméno vytvořené podle latinského Anas acuta: ostralka má „velmi štíhlé tělo, neobyčejně dlouhý krk a ostře zahrocený ocas". Nacházíme je po prvé u Franty (pod hesly: Mittelente, Schwalbenschwanz, Spiessente) a jeho tvoření ukazuje na Amerlinga (srovnej se zemalkou). Frič toto slovo přijal a tím mu zaručil trvání.

8. Definitivní úpravu českého názvosloví ornithologického provádí *Antonín Frič*. V něm ovšem jen vyvrcholila reakce proti terminologii Preslově, jak ji můžeme pozorovati od počátku, tlumenou arci zaslouženou úctou k Preslově osobnosti. V jeho názvosloví zaráželo přílišné novotářství, které zavádělo umělé nebo z ruštiny přejaté názvy i tam, kde bylo starší jméno české nebo kde se lépe hodilo jen odlišení adjektivem. Neuspokojovalo pak, zvláště v částech, které byly Preslovi v letech dvacátých trochu vzdáleny, leccos i po stránce čistě odborné. — Přirozeným střediskem, v němž se vyvinulo definitivní české názvosloví, bylo České museum. Výbor Matice české reviduje a opravuje názvosloví v Staňkově Přírodopisu prostonárodním 1843; také Pečírkovo Vypsání živočichův 1849, určené pro střední školy, vycházelo z tohoto okruhu. V naší čeledi však měly tyto obecné a populární přírodopisy málo příležitosti ke změnám. Ty provádí až Antonín Frič, tehdy musejní asistent. Za svých hojných styků s lesníky a ptáčníky (stejně jako s rybáři) poznává dobře lidové názvy a přihlíží k nim mnohem více než Presl. Jeho zásadou bylo, že názvosloví nemá býti jenom české, nýbrž i národní. Své názvosloví ptactva uveřejnil několikráte, po prvé v Časopise Českého museum 1851, potom se změnami celkem bezvýznamnými; všimli jsme si již, že ploskozobka z r. 1851 a 1854 je 1858 a 1872 lžičákem; a dodejme, že se od r. 1851, event. 1854 stala do r. 1858 labuť divoká labutí zpěvní,

kachna ryšokrká kachnou rudou, naopak kachna zrzavá kachnou zrzohlavou. Fričovo názvosloví, uveřejněné jako oficiální katalog českého ptactva r. 1872 v Archivu přírodovědeckém k proskoumání Čech (II, 111) a rozšířené jeho „Přírodopisem živočišstva pro vyšší školy“ 1875 mezi inteligenci, stalo se definitivním českým názvoslovím. Srovnáme-li je s dnešním názvoslovím z r. 1931, najdeme odchylky jen nepatrné: místo Fričovy kahajky se udržela Preslova kajka, místo kachna liščí a rudá říkáme podle nové systematiky husa liščí a rudá. To je všechno. Jednotlivé přírodopisy sice v pozdější době tu a tam mají nějakou odchylku, ale neprorazily s nimi.

K. Kněžourek ve Velkém přírodopise ptáků II, 436 navrhoval zavésti název březnačka místo jména kachna divoká, ale narazil na námitky Jandovy (Atlas ptactva středoevropského 42); labuť velká se občas zase jmenuje labutí divokou, morčák bílý u Jandy morčákem malým.

Amerlingovo názvosloví v „Zvířeně české“ 1851 se přidržuje celkem Friče s malými doplňky podle Presla; Palliardiův Übersicht 1852 (české názvosloví, znešvařené hojnými chybami, pochází patrně od kustoda museálního H. Dormitzra) shrnuje dosavadní názvy a doplňuje je některými novými, asi umělými (kachna štitnatá = Anas clypeata, lžičák; kachna chlumní = kaholka; kachna gag = kopřivka).

Jaké tedy provedl Frič změny v dosavadním názvosloví?

a) Některým starším jménům dal, jak jsme postupně zjišťovali, nový význam: jméno *berněšky* přenesl s kachny pižmové na Branta bernicla, jméno *kopřivky* s ostralky na Anas acuta, jméno *lžičáka* s kolpíka na Spatula clypeata, jméno *morčáka* s kormorána na Mergus.

b) U některých druhů zrušil zvláštní substantivum a označil je jen rozlišovacím adjektivem: Preslova neklova pojmenoval *čírkou modrou,* jeho bělolici *kachnou chocholatou,* savku *kachnou lední,* Preslovu potápku, roháče a rybušku označil jako *morčáka velkého, prostředního* a *bílého.*

c) Změnil některá rozlišovací adjektiva, na př. *kachnu liščí* za Amerlingovu kachnu strakatou, Frantovu kachnu pálenou atd.

d) Zvláště však zavedl dvě lidová jména nová:

Jméno *polák* (lidově také polka), velký a malý, Nyroca ferina, Nyroca nyroca, nahradilo Fričovi Preslovu kachnu holubní, Frantovu hnědokachnu; jméno ukazuje, odkud k nám polák přichází (i vítr z Polska se jmenuje polákem).

Tyrkyně, Anser albifrons (u Presla a Franty hus běločelá), není ovšem příchozí z Turecka. Ale tureckým označoval lid

všechno cizokrajné, zvláště mělo-li to nápadné zbarvení: nemáme jen turecké šátky a turecké žito (kukuřici), ale také tureckého kosa (kolohřivce) a tureckou straku (ťuhýka obecného). Naše kachna pak má červený zobák a oranžové nohy, tedy zbarvení dost nápadné. A to jí dalo jméno.

III. Tím jsme u konce svého přehledu. Poznali jsme při tom ve jménech našich domácích zvířat dvě vrstvy. V jedné z nich (do století XVIII.) nacházíme jména již indoevropská (labuť, hus), praslovanská (čírka), západoslovanská (kachna) nebo jen česká (křehař). V druhém období se buduje soustavné vědecké názvosloví. Je při tom značně zvýšená potřeba názvů: Klaretův Fysiologiář uvádí 102 názvy našich ptáků, Baumův seznam má (z území ovšem většího) 339 jmen (bez variet). Vědeckými názvy se stávají jednak jména lidová (polák, turkyně) a pololidová, založená na jménech německých (morčák, lžičák), jednak názvy umělé, buď převzaté z jiných jazyků, hlavně z ruštiny (hohol, kaholka, kajka), méně z polštiny (trač), nebo vytvořené podle jmen cizích (hvízdák, kopřivka). Vývoj našeho názvosloví umělého je dosti pestrý; dvěma mužům však náleží o ně zásluha největší: J. Sv. Preslovi v letech dvacátých a Ant. Fričovi v letech padesátých. Frič proti Preslovi odruštil aspoň zčásti naše názvosloví a přiklonil se spíše ke jménům lidovým.

Hlavní prameny jmen v době obrozenské:

1802, 1820 J. Dobrovský: Deutsch-böhmisches Wörterbuch.
1820, 1821 J. Palkovič: Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch.
1822 J. Sv. Presl: Navržení soustavy živočichů, Krok I (ptáci: I, 3, 116—126).
1823 J. Sv. Presl: Ptactvo u Jos. Alex. Dundra: Zeměpis Království českého 67—74.
1834 J. N. Filcík: Přírodopis co kratochvilník školní.
1835 Fr. Šír: Krátký přírodopis.
1835—1839 Jos. Jungmann: Slovník česko-německý.
1843 V. Staněk: Přírodopis prostonárodní 1. vyd.
1844—1846 Jos. Franta Šumavský: Deutsch-böhmisches Wörterbuch I, II (s pomocí Amerlingovou).
1849 Jos. Pečírka: Vypsání živočichův. 1. vyd.
1851 Ant. Frič: České ptactvo v ČČM. XXI, 1851, 147—154.
1851 K. Amerling: Zvířena česká (IV. díl Přírodněny české).
1852 Ant. Al. Palliardi: Systematische Übersicht der Vögel Böhmens.
1854 Ant. Frič: Seznam ssavectva a ptactva českého museum v Praze.
1858 Ant. Fritsch: Naturgeschichte der Vögel Europas (totéž česky: Evropejské ptactvo).
1872 Ant. Frič: Obratlovci země české, Archiv přírodovědecký k proskoumání Čech II.

J. V. Bečka:

Vyjadřování slovesné a jmenné.

Věta, jak se tomu učí už děti ve školách, se dělí na část podmětovou a přísudkovou. Část podmětová je statická, kdežto pravá dějová hybnost, dynamika, je v části přísudkové. V ní je čisté ponětí děje vystiženo slovesem (t. j. přísudkem holým); ostatní části vyjadřují buď průvodní okolnosti děje (místo, čas, způsob, příčinu), nebo předmět děje a jsou v podstatě samy o sobě rázu opět statického. Podle okolností mohou buď zastínit dějovou hybnost slovesa (zvláště je-li užito slovesa významu slabě dějového), nebo naopak jeho hybnost zvýšit tím, že mu dodávají plastičnosti, resonance. Neměří se tedy dynamika výrazu číselným poměrem substantiv a sloves ve větách, nýbrž závažností jejich sloves. Rozdíl mezi výrazem statickým a dynamickým není v množství sloves, nýbrž ve způsobu jich užití. Základní zásadou tu je: důležitost slovesa ve větě je tím větší, čím plněji, sytěji a názorněji sloveso vystihuje příslušný děj.

Čeština, jako všechny ostatní slovanské jazyky, má ráda výraz dynamický, a proto klade na sloveso ve větě veliký důraz. Tím se nápadně liší od němčiny (a jazyků germánských vůbec), neboť němčina klade větší důraz na statické prvky přísudku. K svému úkolu je české sloveso důkladně vyzbrojeno. Už sama bohatá stupnice v i d ů je činí velmi výrazným. Téměř u každého slovesného pojmu dovedeme bez obtíží rozlišit děj trvací, skončený a opětovací (nésti - přinésti - nositi), dovedeme i znásobit opětování děje (nosívati). Tam, kde je toho zapotřebí, umíme vystihnout i začátek děje (stromy rozkvetly). Někdy je sloveso schopno vyjádřit i opětovaný děj zdrobnělý (poskakovati). Ba někdy umíme prostým slovesem vyznačit i míru děje (malou: poodhalil roušku; velkou: nadělal peněz). Nejkrásnější na tomto bohatství vidovém je to, že se ani nevytvořilo uměle, ani není uměle udržováno při životě mluvnickou normou, nýbrž že je to systém skutečně živý a životný.

Snaha po plnosti dějové nás vede i k tomu, že se vyhýbáme těm slovesným tvarům, které vyjadřují spíše stav než děj. Takovým tvarem je r o d t r p n ý. Proto si rod trpný ponecháváme jen pro ty případy, kde úmyslně zdůrazňujeme stav (*byl těžce raněn, dům je dostavěn, dílo je už vykonáno* a p.). Jinde ho užíváme jen zřídka a volíme raději hybnější rod činný nebo zvratný: *Úřaduje se od 8 do 2. Přednáška se dnes nekoná. To se vám lehko řekne. Nechoď tam, kde tě nezvali.*

Mimo to i při samém tvoření nových sloves dbáme — mnohdy spíš instinktivně než uvědoměle —, aby nově tvořené sloveso už svým způsobem tvoření ukazovalo na děj, který má vystihovat, anebo na výsledek děje, a nikoliv na okolnosti průvodní. Říkáme, že se vlak *vyšinul,* nikoli že se *vykolejil,* jak se říká v němčině (entgleisen) nebo ve francouzštině (dérailler), ježto základ *šinouti se* vystihuje skutečný pohyb, kdežto základ kolej vystihuje jen místo pohybu. Sloveso *zapříčiniti něco* cítíme i bez gramatiky jako nevhodné, protože neznamená „učiniti něco příčinou něčeho", jak bychom od něho čekali. Sloveso *usklepniti* nevystihuje podstatu děje, nýbrž toliko jeho směr, a proto dáváme přednost obratu *uložit do sklepa.* Je výraznější, třebaže je méně stručný. (Více takových příkladů najde čtenář v Naší řeči 17, 1933, str. 260 n.) Nemohli bychom vytvořiti sloveso podobné francouzskému *revolvérer,* protože se nám v dnešním našem pojetí děj (t. j. střílení) vnucuje do mysli tak výrazně, že zatlačuje představu nástroje až na vedlejší, méně významné místo, na němž může býti zdůrazněno jen za zvláštních okolností větným přízvukem (na př. *vystřelil z revolveru, nikoliv z pušky).*

Při všem tom však dbáme toho, abychom si výraznost slovesa nezkazili užíváním zbytečně silně dějových sloves na nevhodných místech. Má-li sloveso zůstat jemným nástrojem, jímž vystihujeme větnou dynamiku, nesmí se ho zneužívat. Nebudeme si otupovat smysl pro jemné rozlišování stavu a děje užíváním sloves příliš dynamických tam, kde máme vyjádřit stav. Řekneme poctivě staticky: na konci ulice *je (stojí)* malý dům, nikoliv s falešnou dynamikou: na konci ulice *se nalézá* dům, jak už po léta upozorňuje Naše řeč. Podobných obratů se vloudilo do jazyka více. Na př.: *Panují* obavy o osud polární výpravy (místo *jsou* obavy). V celé Evropě *panují* kruté mrazy (místo *jsou*). Tyto obraty by snad byly na místě tenkrát, kdyby se obrazný význam slovesa *panovati* ještě cítil, ale dnes, kdy je v nich už valně otřelý, vhodné nejsou. Sem můžeme zařadit i ono známé rčení *hráti důležitou úlohu, roli* (místo *býti důležitý, míti význam* a pod.). Neschvalujeme užívání sloves *tvořiti, představovati* na vyjádření pouhého stavu: Tento vynález *představuje* novou epochu ve vývoji automobilismu (místo: *je* novou etapou). Tělocvik dnes *tvoří* důležitou součást výchovy (místo: tělocvik *je* dnes důležitou součástí).

Podobné nebezpečí je i u slovesných sousloví. Protože sousloví je celek o sobě, měří se dynamika slovesného sousloví významem celého sousloví; z toho plyne, že dějová hybnost

slovesa v nich nezbytně musí být menší než u slovesa jednoduchého. Proto říkáme *míti ohled*, a nikoliv *bráti ohled, míti zřetel*, nikoliv *bráti zřetel, míti jméno*, nikoliv *nésti jméno* atd. (Podrobnější poučení najde čtenář v Naší řeči 18, 1934, str. 42.)

Vidíme, že si už svými vidy, způsobem užívání slovesných rodů, způsobem tvoření nových sloves a slovesných sousloví chrání čeština dějovou výraznost svého slovesa. Brání se nejen chudokrevnosti slovesa ve větě, nýbrž i nevhodnému jeho předimensování. To vše je však jen stavební materiál věty. Velmi mnoho záleží i na schopnostech a úmyslech píšící osoby. Spisovatelé někdy využívají této přirozené schopnosti českého slovesa, ba dovedou ji i stupňovat, ale mnohdy jí zas naopak dosti nedbají nebo ji dokonce úmyslně potlačují. A zásadní rozdíl v té věci je mezi jazykem krásné prózy a jazykem odborným.

Dobří spisovatelé beletrističtí celkem pečlivě zachovávají dějovou výraznost českého slovesa. Dbají vidových jemností slovesa, jež arci víc než z gramatik studují z živého jazyka (jen ve špatných překladech se najdou četnější hrubé chyby v užívání vidů), a toto bohatství ještě doplňují tvořením vidových tvarů, kterých obecný jazyk nezná nebo jichž nepotřebuje. Naše řeč si tohoto zjevu často všímá; stručné shrnutí toho najde čtenář v 17. roč. (1933), str. 257 n. Jen pro úplnost odtud cituji některé věci. Spisovatelé si umějí poradit, schází-li jim dokonavý tvar tam, kde v běžném jazyce není obvyklý. Přitvoří jej v duchu jazyka: *utušil* (Šalda), *zabylo* mi smutno (R. Svobodová), *vyprorokoval si* (Holeček) atd. Najdeme zvláštní iterativa, jež bychom mohli nazvat zdrobnělá, na př. u Vančury čteme: srdce *přihořívalo horlivostí,* již *zasvítává, pořvávat* atd.

I ostatní prostředky dějové výraznosti slovesa beletrističtí autoři dobře znají a nezanedbávají jich. Vytvářejí si nová výrazná slovesa, o nichž nejlepší svědectví nám může podati Příruční slovník, neboť je pečlivě zaznamenává. V duchu jazyka dávají přednost rodu činnému a zvratnému před rodem trpným. Mají rádi věty dynamické, a kde toto vše nestačí, zvyšují dynamiku svého výrazu ještě i jinými prostředky stylistickými.

Z nich nejúčinnější je personifikace. Jí dosahují zdání živého děje i tam, kde prostě popisují věci neživé. Příkladů lze bez velké námahy nashromáždit, kolik jen chceme, protože je to výrazový prostředek velice častý. Na př. u Glazarové (Roky v kruhu, str. 26) čteme: „Pod svahem dělí se cesta. Silnice *ubíhá* dále směrem k Ostravě a okresní cesta *se* od ní *odvíjí,*

žehnána kamenným křížem, v pravém úhlu ke Zpupné." Olbracht v popisu Podkarpatské Rusi užil tohoto obratu: „... a oblaka proplouvající nad úžlabinami jsou zlí psi s otevřenými tlamami, kteří se za horou snesou, aby někomu *ublížili.*" (Nikola Šuhaj loupežník, str. 7.) Soumrak v lese vystihl Vančura takto: „Les neustal ve svém stavitelství a *kladl* stín k stínu, *dokončoval* kopuli temnot a *rušil* ji." (Markéta Lazarová, str. 165.). Tyto a podobné personifikace sugerují čtenáři děj tam, kde se obvykle vidí jen nehybný stav, je tedy jejich dynamika skutečná, nikoliv jen papírová jako v otřelých obratech typu *panuje přesvědčení, hraje významnou roli,* o kterých jsme se zmínili výše.

Také praesens historické dovede na vhodné místě neobyčejně zvýšit dynamiku výrazu. Všimněme si jeho účinku v tomto úryvku Čapkova vypravování: „Dveře tichounce zavrzly. Prokop otevřel oči a posadil se na posteli, jako by ho něco zvedlo. A ono u dveří *stojí* děvče, vytáhlé nějak a světlé, *má* jasňoučké oči náramně udivené, ústa pootevřená překvapením a *tiskne* k prsoum bílé plátěnko. *Nehýbe* se rozpačitá, *mrká* dlouhými řasami a její růžový čumáček *se počíná* nejistě, plaše usmívat. Prokop se zachmuřil; usilovně hleděl něco říci, ale měl v hlavě docela prázdno." (Krakatit, kap. VII.)

Mohli bychom ještě rozbírati vazby se zdvojeným dějovým jádrem (typ: *výkřik se mu vydral z hrdla*), mohli bychom uvádět autory, kteří vynikají pečlivým výběrem výrazných sloves, atd. Myslím však, že to, co jsme teď uvedli, stačí k důkazu, že přirozená dynamika české řeči není v krásné próze zpravidla nijak omezována, nýbrž naopak stupňována. Nesmíme se ovšem domnívat, že to vše dělají naši spisovatelé jen proto, že cítí sklon českého jazyka ke zdůrazňování slovesa, a jen proto, aby tuto vlastnost respektovali. To tvrdit by byl omyl. Dělají to především proto, že hybný, dynamický sloh je účinnější a více rozehrává fantasii čtenáře. Proto — kromě vidů — lze pozorovati stejnou snahu i u spisovatelů v těch jazycích, které slovesné vyjadřování nijak nezdůrazňují. Čeští spisovatelé však mají tu výhodu, že celkové vlastnosti jazyka krásné prózy zde harmonují se všeobecnými vlastnostmi češtiny. Mohou se tedy tyto vlastnosti navzájem podporovat. Škoda, že ještě nebylo vyzkoumáno, zda naši spisovatelé skutečně využili této výhody plně a zda předstihli spisovatele jiných národů, kteří této výhody nemají.

Protože se požadavek dynamiky výrazu v jazyce beletristickém kryje s celkovým zdůrazňováním slovesa v češtině, není

obav, že by krásná próza mohla nějak poškodit přirozenou výraznost českého slovesa. Docela jinak je tomu v jazyce o d b o r n é m. Celkový sklon jazyka odborného je totiž právě opačný: je tu zcela jasně vidět sklon k vyjadřování substantivnímu.

Hlavní příčinou tohoto statického vyjadřování substantivního je analytický způsob odborného myšlení, který je vlastně předpokladem a základem vědecké a odborné práce vůbec. Rozkládá složitost jevů a třídí je, zkoumá jejich příčiny a následky; teprve po této analyse přistupuje odborný pracovník k synthese. Analytický způsob myšlení vede nezbytně k vyjadřování statickému a tím i k zdůrazňování substantiv. Složitý a často rychle se rozvíjející pás děje přerušuje tím, že se zastavuje u momentů důležitých, přeskakuje momenty nevýznamné a vespolek spojuje momenty příčinně spjaté, i když jsou někdy časem od sebe vzdáleny. Děj je rozložen na své příčiny, následky a vůbec na své nejdůležitější fáze a tím jest jeho hybnost, spontánnost sevřena do logických mezí. Pojmy se ustalují a vztahy nabývají rázu velmi abstraktního, a to vše se mnohem lépe vystihuje substantivy než kterýmkoli jiným druhem slov, slovesa nevyjímajíc.

Tento sklon k substantivům je příznačný pro odborný způsob vyjadřování ve všech jazycích. Ovšem v těch jazycích, které už samy tíhnou k vyjadřování substantivnímu, jako jsou na př. jazyky germánské, tento sklon nenaráží na překážky, nýbrž může se vyvíjeti v přirozených hranicích jazyka. Zato v jazyku, který má sklon k vyjadřování slovesnému, jako je tomu v jazycích slovanských, dochází nezbytně ke kolisi. Jazyk se tu nemůže vyvíjet úplně přirozeně, nýbrž musí být, aspoň zčásti, deformován, násilně pozměňován. Pokud je deformován jen tolik, jak nezbytnost žádá, nemůžeme se proti tomu stavět; veškerá energie na to vynaložená by ostatně byla jen plýtváním sil. Ale mnohdy se tu jde dál, než nutnost žádá. Působí tu ještě nežádoucí vliv odborných jazyků cizích, hlavně francouzského, anglického a německého, který u odborné češtiny je zvláště silný a jejž v některých odvětvích odborného jazyka lze dosti nesnadno překonávat. Mimo to mnohé obraty takto vzniklé se pro svůj odborný ráz líbí odborným spisovatelům do té míry, že je mylně považují za zvlášť výrazné a účinné a s oblibou jich užívají i tam, kde jsou úplně zbytečné. Proto musíme tento vývoj sledovat pozorně a starostlivě, aby z něho nevzešla jazyku nenahraditelná škoda. Není totiž omezen jen na jazyk vědeckých spisů, nýbrž na všechny obory

odborného jazyka vůbec, na jazyk obchodní, úřední i novinářský. Ba přes jazyk novin se šíří i do jazyka méně pečlivých autorů beletristických, jak Naše řeč už nejednou ukázala.

Nejnápadněji se tento sklon k vyjadřování jmennému projevuje t. zv. rozkládáním vyjadřování slovesného. (Důkladněji o tom viz v Naší řeči 17, 1933, str. 97—102 a 225—230.) Toto rozkládání záleží v tom, že se určitému slovesu ponechává ve větě platnost jen více méně formální, vystihovat totiž děj zbavený obsahu; pravý obsah děje se vyjadřuje substantivem (anebo adjektivem). Na př. vazba *rozřešit rovnici* dá rozložením vazbu *provésti řešení rovnice.* Ale sloveso zbavené obsahu přestává být konkretní a tím i přestává poutat pozornost čtenářovu. Jádro myšlenky nemůže být obsaženo v takovém bezbarvém slovese širokého povšechného významu, jako je *prováděti, vykonati,* a proto se stěhuje do jeho předmětu, který je arci už vyjádřen substantivem.

Rozložené vazby slovesné jsou v odborném jazyce neobyčejně časté. Jejich rozšíření je podporováno i tím, že mnohá odborná slovesa, zvláště slovesa cizího původu, nejsou schopna vyjadřovati rozdíly vidu, na př. *realisovati, operovati* (*vyoperovati* není pouhým dokonavým protějškem k trvacímu *operovati*), *analysovati, kolaudovati* atd.: u nich se vid dokonavý nedá vyjádřit jinak, je-li už třeba jej zdůraznit, než rozloženou vazbou (*provésti operaci, kolaudaci* ap.). Rozložených vazeb je několik typů. Z nich nejprostší je uvedený už typ provésti řešení rovnice a je také ze všech nejčastější. Na příklad: provésti postřik, průklest, průřez stromů — provésti průzkum kraje — provádět vrt artéských studní — provádět sběr chroustů, kostí, odpadků — provésti stavbu železnice — provésti změnu stanov — vykonati platbu daní — realisovati výplatu prémie — prováděti asfaltování silnice — vykonávati dozor nad cenami — konati šetření případu atd. atd.

Velmi mnoho příkladů, většinou neobyčejně nápadných, je možno uvésti z novin. Uvádím jich jen několik málo pro názornost: Kromě toho není dostatek pracovní síly, která by *provedla vysázení* stromků (Nár. pol. 10. II. 40). Od té doby však, co gangsteři nemohou *provádět pašování* lihovin, . . . poměry se změnily (Právo lidu 13. V. 34). Ministerstvo železnic *provede* koncem roku *přezkoumání* výsledku různých slev jízdného na železnicích (Več. Čes. sl. 15. X. 34). *Uložení* rakve do hrobu *bude vykonáno* na hřbitově Père Lachaise v naprosté tichosti (Več. Čes. sl. 13. X. 34). V četných statcích i *pohon* hospodářských mlátiček, strojů a pump *se děje* elektřinou (Nár. pol.

11. VII. 34). Toto *doplnění* důkazů *se stalo* podivným způsobem (Nár. pol. 11. X. 34).

Sklon k výrazům rozloženým je tak silný, že se dokonce objevují vazby rozložené dvojmo, tedy typ *provésti uskutečnění reformy,* v němž formální sloveso rozložené vazby (*uskutečnit*) je zase dále rozloženo (*provésti uskutečnění*), na př.: Není vyloučeno, že návrh bude kladně přijat, i když *uskutečnění realisace návrhu* by snad nemohlo býti ihned *provedeno.*

V novinách velmi častá je i rozložená vazba typu d o c h á z í k n ě č e m u, p ř i k r o č i t i k n ě č e m u: Vítáme proto, že *dojde* v nejbližší době *k realisaci omlazení* státně zaměstnaneckých řad (Dem. střed 27. IV. 34; opět je tu vazba dvojmo rozložená). Památný pavlánský chrám v Nové Pace *dojde záchrany* (Nár. pol. 19. VI. 34 odp.). Konstatoval soudce zápasu, že .. *k insultaci* jeho osoby kladenskými hráči vůbec *nedošlo* (A-Zet 5. VII. 34). *K realisaci* tohohle nápadu *došlo* pak jedna dvě (Večer 4. X. 34). *K osévání* trávníků nejlépe *přistoupiti* časně z jara, neboť na jaře jest vzrůstová intensita trav nemohutnější (Čes. sl. 1. IV. 34). V postižených krajích na Vyškovsku žádá obyvatelstvo, aby *bylo* konečně *přikročeno k uskutečnění budování* vodní nádrže na řece Hané a přítocích (Nár. pol. 4. XI. 34; opět vazba dvojmo rozložená).

Nejhorším typem rozloženého slovesného vyjadřování jsou vazby se slovesy d o z n a t i, v y k a z o v a t i, na př. *doznati změny, vykazovati zlepšení.* Jsou to nevhodné překlady obratů cizích, přes to však si v nich zvláště naše noviny velmi libují. Tato slovesa sice znějí na oko velmi výrazně a dynamicky, ale jejich skutečný obsah je tak chudý, že si v ničem nezadají s prostším, ale stejně nevýrazným slovesem *prováděti, vykonati* v rozložených vazbách, o kterých jsme mluvili před chvílí. Na př.: Kulturní život ostrovů (Špicberků) *doznal* značného *oživení* (Nový večerník 9. VI. 34). Stará nařízení o zvukových signálech jedoucích automobilů po ulicích měst *doznávají* v poslední době všude radikálních *úprav* (Nár. pol. 7. I. 35 odp.). Naše silnice *doznaly* ... už značné *úpravy* (Nár. pol. 12. IX. 35). Trh na vejce *nevykazuje* v uplynulém týdnu žádných cenových *změn* (Expres 28. IV. 34).

Kromě uvedených typů se objevují i jiné, méně časté a ne tak zmechanisované, ale i v nich pravý obsah děje je vyjádřen nikoliv slovesem, nýbrž substantivem. Uvádím zas několik příkladů z novin (to však neznamená, že se tyto případy vyskytují jen v novinách): Jakmile však plodinu sežneme a odstraníme, *nastane* prudké *vytahování* vláhy z půdy sluncem a větrem

(Venkov 19. VI. 34; věta vůbec neobratně stavěná). V letošním roce *proces ubývání* reserv měnových rychle *pokračoval* (Pr. lidu 19. VI. 34). *Stoupání* teploty skoro vesměs *trvá* (Nár. pol. 11. VII. 34). Výhody asfaltové dlažby jsou příliš veliké, než aby z uvedeného případu bylo možno *generalisovati* úplné *zamítnutí* asfaltové dlažby (Nár. listy 4. XI. 34). Pamodřín čínský *zasloužil by si* hojnější *výsadby* v sadech i zahradách (Pestrý týden 22. IX. 34). Má-li být *obnovena tvorba* vkladů, ... musí se vytvořit nejprve nezbytné předpoklady možnosti jejich tvorby (Pr. lidu 31. X. 34). Minulý čtvrtek *pracoval* dělník Bílek *na vykopávání* mohutného pařezu (Nár. pol. 30. IX. 34).

Neméně silně se sklon odborného jazyka k vyjadřování substantivnímu projevuje v obratu typu b ý t i p ř e d m ě t e m v y š e t ř o v á n í. Vlastně se tu kombinuje sklon jazyka odborného ke statičtějšímu pasivu (*případ je vyšetřován* místo *případ se vyšetřuje*) se sklonem k vyjadřování substantivnímu. V novinách i jinde je už celá ustálená frazeologie vazeb tohoto typu: *býti předmětem kritiky, pozornosti, úvah, stížností, sporů, jednání, porad, studia* a pod. Několik příkladů, opět z novin: Jak se mohlo něco takového přihodit, je dosud *předmětem* přísného *vyšetřování* (Več. Čes. sl. 9. I. 40). Vládní návrh byl *předmětem* dlouhých *porad* (Venkov 6. IV. 35). Naše krásné kvetoucí lípy jsou *předmětem* zvýšené *pozornosti* a *zájmu* (Lid. nov. 5. VI 34 odp.). V posledních dnech jest otázka censury častějším *předmětem diskuse* v nejširších kruzích než kdy jindy (Čes. sl. 10. II. 40). Obrat *býti předmětem* bývá někdy rozmanitě obměňován, na př.: Textilní dělník býval *objektem* neslýchaného *vykořisťování* se strany zaměstnavatelů (Pr. lidu 12. V. 34). Po několika letech si zřídil (dr. Reček) ve Škrétově ulici porodnické sanatorium, které však brzy *se stalo terčem* různých *stížností a žalob* (Lid. nov. 3. III. 40).

Zvláštním typem neslovesného způsobu vyjadřování je obrat typu r e f o r m a j e p r o v e d i t e l n á. Děj možný *(lze provésti)* je tu změněn na vlastnost pasivní možnosti děje *(proveditelný)*. Tento typ je častý ve všech oborech odborného jazyka. V matematice říkáme, že všechna čísla sudá jsou *dělitelná* dvěma, v jazyce právnickém se říká, že ty a ty funkce jsou *neslučitelné*, základní větou staré chemie bylo, že hmota je *nevytvořitelná* a *nezničitelná*, z fysiky víme, že ultrafialové paprsky jsou prostému oku *neviditelné* a pod. To jsou pojmy vědecké. Ale i mimo tyto případy se objevují adjektiva na *-telný* velice často, jak svědčí těchto několik příkladů: Někteří z těchto činitelů (myslí se činitelé prospěchu žáka ve škole)

jsou neovlivnitelní, a tak nezbývá než zaostřit pozornost na činitele ovlivnitelné, a těch pak užíti ke zvýšení úspěchu (Eva, r. VII, č. 12). Lež musí *být* dokonce *uvěřitelnější* než pravda (Nár. pol. 20. IX. 35 odp.). Těžko *zapomenutelné jsou* scény úmrtí starého skladatele a překrásné filmové znázornění horečného onemocnění hrdinky filmu (Lid. nov. 10. IX. 34). Zařízení *je ovladatelné* i za nejrychlejší jízdy přímo z místa u volantu (Pol. list 7. III. 35). O těchto adjektivech na *-telný* byla zmínka v kapitole o rozložených vazbách slovesných v Naší řeči, roč. 17, 1933, str. 100.

Sklon k vyjadřování substantivnímu se projevuje i jinak. Tam, kde obvykle klademe už větu vedlejší, odborný autor ještě často užije jen větného členu, vyjádřeného ovšem substantivem, zpravidla verbálním. Případ ten je pro odborný jazyk neobyčejně typický. Naše řeč mu věnovala v roč. 17 (1933) na str. 225—231 celý zvláštní článek. Proto dnes stačí jen souhrnná zmínka o tomto zjevu. Obratu se substantivem dávají někteří autoři přednost proto, že se jim běžnější vazba se dvěma slovesnými přísudky zdá málo „úřední“ nebo příliš mnohomluvná. Proto jsou tyto substantivní vazby tak časté v rozličných nápisech a oznámeních, na př.: „*V pádu mé nepřítomnosti* se obraťte na správce domu.“ (t. j. nejsem-li přítomen, obraťte se). „*Za příčinou čištění* zůstanou úřadovny tuto sobotu uzavřeny“ (t. j. úřadovny se budou čistit, a proto budou tuto sobotu zavřeny). „*Za příčinou onemocnění* herce XY představení se odkládá“ (t. j. protože herec XY onemocněl, představení se odkládá). Ale i mimo tyto případy jsou vazby substantivní místo celých vět v odborném jazyce velmi časté. Stačí uvésti několik vět z novinářské praxe: Nejde však toliko o vodní sílu, nýbrž i o regulaci řeky *za účelem zamezení* škodlivých proudů a záplav (Nár. listy 14. IV. 35). Na laskavou poznámku *o vhodnosti spravování stroje* (t. j. auta) u příkopu stručná odpověď: Vlezte mi na záda (Lid. nov. 11. XI. 34). Impregnace dřev *za účelem docílení* poněkud trvanlivých a ohnivzdorných konstrukcí jsou drahé (Več. Čes. sl. 6. XII. 34). (Brněnské šachové mužstvo) musilo nastoupit *k doplnění počtu* 15 se dvěma náhradníky (Lid. nov. 28. X. 34).

Kdybychom rozbírali odborný jazyk ještě podrobněji, našli bychom další typy statického vyjadřování substantivního. Vyjmenované typy jsou však nejčastější a nejdůležitější. Jak jsme viděli, ve všech je zasaženo sloveso jako dynamické jádro věty a významový důraz se přenáší na substantivum (řidčeji na adjektivum, což však na věci samé nic nemění). Substantivum

ovšem nemůže unésti toto zvýšené zatížení, neboť v jazyce není po ruce tolik vhodných substantiv, a proto tu musí vypomáhat sloveso tvořením nesčetných podstatných jmen slovesných. Odborný sloh je jimi přímo přecpán, až to ohrožuje jeho srozumitelnost, natož krásu, nehledíc ani k tomu, že podstatná jména slovesná znějí velmi jednotvárně svým zakončením na *-í* (vlastně většinou dokonce na *-ní*), jež se nadto při skloňování téměř nemění. Není tedy ani divu, že se zdají odborným autorům mnohdy nepohodlná a že se autoři snaží aspoň poněkud snížit jejich počet. Čekali bychom, že omezí výstřelky příliš častých obratů jmenných ve prospěch opomíjených obratů slovesných, ale nečiní tak, nýbrž raději vytvářejí substantiva nová. Využívají při tom schopnosti jazyka tvořit k slovesům substantiva deverbativní (poskočiti — poskok, navrhnouti — návrh, prostřeliti — průstřel atd.). Tím si vysvětlíme značné množství těchto substantiv, z nichž mnohá jsou zcela mladá nebo mimo odborný jazyk neobvyklá. Čteme na př. o *výdlažbě* nebo *předlažbě* ulic, o *údržbě* budov, o *záhřevu* mléka při pasteurisaci, o *výuce* nebo o *vyúčbě* školní, o *sběru* kostí a odpadků, o *úniku* tepla štěrbinami v oknech, o jarním *průřezu* stromů, o *výkrmu* dobytka, o *odpočtu* daní, o *výskytu* hmyzu, o *zástřelu* zvěře, ba dokonce o *podeji* rychlého zboží na dráze. Jsme tu svědky velmi zajímavého jazykového zjevu, který bychom mohli nazvat posouváním výrazových prostředků: tam, kde zpravidla užíváme slovesa určitého nebo aspoň infinitivu, klade odborný jazyk substantivum verbální, avšak tam, kde se v běžném jazyce verbálního substantiva skutečně užívá, tam má odborný jazyk sklon klást substantiva deverbativní.

Řekl jsem, že musíme pozorně a starostlivě sledovat poměr vyjadřování slovesného a jmenného v odborném jazyce, protože jeho vývoj není v souladu s přirozeným dynamickým rázem české řeči. Jde tedy o to, do jaké míry je možno schvalovat toto vyjadřování jmenné na újmu slovesného.

Především je třeba z uvedených obratů vyloučit vazby se slovesy *doznati, vykazovati;* ty se považují za hrubě nečeské a jsou v uvedených případech i ve všech případech jim podobných vždy nesprávné. Velmi podezřelý je obrat *býti předmětem;* jeho vznik i rozšíření bylo podporováno obdobnými obraty francouzskými a německými. Bylo by snad poněkud přísné odsuzovat jej předem a ve všech případech, ale jisté je, že většinou je zbytečný a krom toho i málo vhodný, a proto je lépe se mu vyhýbat.

Rozložené vazby *přikročiti, přistoupiti k čemu, dojíti k čemu* zdůrazňují začátek děje a v tom významu se občas vyskytují i mimo odborný jazyk. Nelze však schvalovat tyto obraty tam, kde se začátek děje vůbec nezdůrazňuje nebo kde je zcela zbytečné jej zdůrazňovat. Takové užívání čtenáře jen plete, na př. chrám *dojde záchrany* (místo *bude zachráněn;* zde přece mnohem více záleží na dokončení děje než na jeho začátku).

Rozložené vazby typu *provésti řešení rovnice* jsou známy i mimo odborný jazyk. Nemůžeme se jim vyhnouti, chceme-li blíže určit toliko obsah děje, nikoliv jeho průběh. Srovnej rozdíl vazeb: vrah se *kajícně přiznal* (blíže určujeme děj anebo jeho průběh), ale: vrah učinil *důležité přiznání* (blíže určujeme toliko obsah děje). Mimo to nelze se obejít bez rozložené vazby slovesné tam, kde se ze stylických důvodů rozejde označení obsahu a průběhu děje do dvou různých vět (na př. obsah děje se vyjadřuje ve větě hlavní, průběh děje ve vedlejší). Na př.: *Doznání,* které vrah *učinil,* bylo velmi kajícné. Rozložené vazbě dáváme přednost tam, kde bychom měli užít slovesa předmětného bez předmětu: *napraviti křivdu,* ale *zjednat nápravu.* Konečně nelze zamítati rozloženou vazbu tam, kde se svým významem liší od slovesa nerozloženého: *provésti rozbor látky* (v chemii) × *rozebrati hodinky.* Některé z rozložených vazeb mají povahu odborných termínů, na př. *provésti důkaz* v řeči právnické, *provésti obchvat* v názvosloví vojenském a pod. Takové obraty ovšem nelze kárat. U sloves cizího původu, která nejsou schopna vyjadřovati vid skončený, nebudeme se pozastavovati nad vazbou rozloženou tam, kde je třeba zdůrazniti dokončení děje: *provésti operaci nádoru, vykonati kolaudaci stavby.* Kde však neplatí ani jeden z uvedených důvodů, je rozkládání slovesného jádra věty pouhou slohovou manýrou, která nezasluhuje ani omluvy ani ochrany. Nemůže tedy očekávati naší pochvaly autor, který píše *provésti vztyčení* stožáru (místo *vztyčiti* stožár), *provésti výdlažbu* ulice (místo *vydlážditi* ulici), *provésti přezkoumání* slev (místo *přezkoumati* slevy), *vykonati vyšetření* případu (místo *vyšetřiti* případ), *provésti změnu* stanov (místo *změniti* stanovy, *pozměniti* stanovy; zde dokonce sloveso nerozložené mnohem lépe vystihuje míru děje), *provádět* tajnou *dopravu* zbraní (místo tajně *dopravovat* zbraně) atd.

Ani užívání adjektiv na *-telný* nelze předem prohlásit za chybné. Na místě jsou tam, kde vyjadřují vlastnost, zvláště je-li tato vlastnost vědeckým termínem, jak jsme řekli o něco výše (číslo je *dělitelné* dvěma, paprsky jsou *viditelné*). Chybná

jsou jen tam, kde mají vyjadřovat děj možný, na př. tato otázka *je* těžko *zodpověditelná* (místo: těžko *lze* na ni *odpovědět*), ty věci jsou snadno *zlepšitelné* (místo: ty věci *lze* snadno *zlepšit*), takový postup je *nepředstavitelný* (t. j. *nelze si jej představit*), tyto scény jsou těžko *zapomenutelné* (t. j. *nemůžeme* na ně *zapomenouti*) a pod. Někdy jich autoři z horlivosti užívají i tam, kde ani nevyjadřují děj možný, nýbrž děj prostě probíhající: Je-li toto odůvodnění *postačitelné,* je sporné (Nár. listy 25. III. 34). Tato jednoduchá metoda je *nedostačitelnou* (Večer 26. XI. 34). Takové užívání je hrubou chybou. Adjektiv na *-telný* je třeba užívat opatrně a také se smyslem pro krásu jazyka, neboť některá z nich znějí pro svou délku velmi nelibozvučně, na př.: Je *neoddisputovatelné,* že obchodní podnik se musí vždycky přizpůsobit poptávce (Nár. pol. 15. VII. 36).

Zbývá ještě posoudit, za jakých podmínek je vhodné klásti vazby substantivní místo celých vět a kdy je výhodné a správné tvořit nová substantiva deverbativní. Zásady vhodného kladení vazeb substantivních na vyjádření děje průvodního jsou dosti složité a jsou mnohdy povahy spíše stylistické než gramatické, neboť jejich zachovávání nejednou vyžaduje jemného smyslu pro výraz lehký a nepřetížený, při tom však dostatečně sevřený a plynný. Dotkl jsem se tohoto problému v Naší řeči dvakrát, v roč. 17 (1933, str. 226 n.) a v roč. 19 (1935, str. 101 n.). Výhody vazeb substantivních jsou tyto: jsou stručnější, těsněji se připojují k větě a netříští výraz. Vazby slovesné zas mají výhodu v tom, že jsou živější, názornější a snesou mnohem větší zatížení příslovečnými určeními a předměty. Nevýhodné jsou však tam, kde se děj přímo nezdůrazňuje a kde by jich užitím vznikl výraz příliš rozdrobený na krátké věty. Nevýhodou vazeb jmenných je zas to, že jsou méně hybné a že znějí neobratně, jsou-li silněji rozvity. Proto dáváme přednost vždy té vazbě, jejíž výhody jsou v daném případě větší. Na př.: Nevěřím jeho *ujišťování.* Nevěřím mu, i když mě stále *ujišťuje* o svém přátelství. V hovorovém jazyce i v jazyce beletristickém se tyto rozdíly nejen dobře cítí, nýbrž celkem se i správně a snadno zachovávají. Jazyk odborný, který má sklon k těsnějšímu spínání myšlenek a má zálibu ve vyjadřování jmenném, leckdy zde porušuje rovnováhu ve prospěch vazeb jmenných. Přímo jako chybu cítíme vazbu substantivní tam, kde je dějové ponětí tak silné, že je zdůrazněno dokonce instrumentálem původce: *Po přečtení* zápisu minulé valné schůze *zapisovatelem* přistoupil předseda k vlastnímu jednání valné schůze (místo: *když zapisovatel přečetl . . .*).

Vhodnému tvoření subsantiv deverbativních by bylo třeba věnovat zvláštní výklad. Stručně můžeme tato substantiva posoudit takto: mají výraznější tvar než podst. jména slovesná a lépe se skloňují (sr. *únik* — *unikání, výměr* — *vyměření*), nejsou však schopna vystihovat slovesný vid (sr. *hrozba* — *hrožení, pohrožení; stavba* — *stavění, postavení)*, nejsou v tak těsném styku se základním slovesem jako substantiva verbální a od významu děje snadno přecházejí k významu výsledku děje (sr. *tvorba* — *tvoření, výbor* — *vybrání, vybírání*). Nelze tedy kdykoliv a kdekoliv nahradit verbální substantivum substantivem deverbativním, jak to někteří příliš horliví odborní autoři dělávají. Z toho důvodu máme závažné námitky proti mnohým novým deverbativům, třebaže jsou tvořena jinak správně. Na př. u slov *sběr* (sběr chroustů, odpadků), *údržba* (údržba budovy) nám chybí vystižení vidu trvacího (opětovacího), proto raději slyšíme o *sbírání* chroustů, o *udržování* budovy. Podobně se zarazíme nad slovem *náplň* v tomto spojení: Z těchto plynů zvláště neon slouží k *náplni* barevných osvětlovacích těles (Lid. nov. 17. XI. 35), neboť slovo *náplň* nám dnes už nevyjadřuje děj (t. j. plnění), nýbrž výsledek děje (čím bylo co naplněno). Věru, bylo by na čase, aby se mnozí autoři zbavili mylné domněnky, že se vytvořením deverbativa jazyk vždycky obohacuje. Jak jsme viděli, může se jím někdy naopak ochudit.

Srovnávání sklonu k vyjadřování jmennému a slovesnému je pro pochopení stavby jazyka velmi poučné. Obojí sklon je svým původem vlastně zjev rázu stylistického a jeho základ je pravděpodobně třeba hledat v rozdílných vlastnostech jednotlivých národů. Národy, které mají sklon k analyse a klasifikaci jevů, kloní se spíše k vyjadřování jmennému, národy, které vynikají živější fantasií a mají smysl pro synthesu, podporují spíše výraz slovesný. Ale to už je problém více sociologický než jazykový, a proto jeho řešení musíme přenechat jiným. My se spokojujeme jen zjištěním, že k vyjadřování jmennému mají zřejmý sklon jazyky germánské, kdežto slovanské naopak mají raději výraz slovesný. Zhruba uprostřed mezi nimi jsou pak jazyky románské.

Ale stejný rozdíl, který se už po staletí uplatňuje v těchto jazycích a má značný vliv na jejich stavbu, projevuje se i uvnitř každého jazyka, jak jsme právě ukázali na češtině. Spisovatelé umělečtí se kloní k výrazu slovesnému, který více vyhovuje jejich umělecké fantasii a více rozehrává i fantasii čtenářovu. Spisovatelé odborní podporují výraz jmenný, protože se

jím lépe vystihuje analysa jevů a více se hodí k jejich klasifikaci.

Proto jsou v češtině spisovatelé umělečtí ve velké výhodě proti spisovatelům odborným, neboť svým sklonem k výrazu jmennému jsou odborní spisovatelé ve stálé kolisi s celkovým dynamickým rázem české řeči a musí tento rozpor řešit kompromisem, v němž podle stylistických schopností vítězí u jedněch spíše jejich odborný sklon, u jiných zase smysl pro čistotu jazyka. Je naší povinností podporovat ty z nich, kteří potlačují dynamiku výrazu jen v případech skutečně nezbytných, protože ti dobře pochopili, že svéráznost a síla českého jazyka je v jeho slovese.[1])

Jan Kubišta:

Dvě poznámky k českému skloňování.

I. Rukojmě, rukojmí.

Obě tato slova, z nichž prvé je tvar původní a druhé novotvar, mají stejný význam. Zpravidla — tak zvláště v právu soukromém a válečném — znamenají osobu, která svým majetkem, svobodou nebo životem ručí za splnění jistých závazků a smluv nebo za bezpečnost osob jiných. V širším významu označují vůbec ručitele, hodnověrného svědka nebo prostě záruku, ať již zárukou tou je osoba, nebo věc, děj a pod.

Jako podst. jméno rodu mužského skloňuje se *rukojmě* podle vzoru „soudce (panoše)“, *rukojmí* podle vzoru „krejčí (Jiří)“. Uvádíme několik příkladů (většinou z materiálu Slovníku jaz. českého) skloňování prvního: Smrtí rukojmě zanikne [rukojemství] (Ottův SN. XXII, 104, 94). Poměr mezi rukojměm a věřitelem (tamže). Synové jeho [Františka I.] zůstali jakožto rukojmě v Madridě (Vrchlický - Aristo, Zuřivý Roland 1893, 212). Rukojmové byli posláni k loďstvu (Zelený - Macaulay, Dějiny angl. IV, 1863, 175). Slib obou stran i rukojmů od nich postavených o zachování pokoje (Tomek, Dějepis města Prahy II, 1871, 337). Uvolil se králi rukojmě, kolik jich žádati bude, dáti (Brandl, Kniha pro každého Moravana

---

[1]) Tento článek je v podstatě přednáškou, kterou autor proslovil 5. dubna 1940 v jazykovém kursu Spisovná čeština, pořádaném Kruhem přátel českého jazyka v Praze. Čtenář Naší řeči v něm najde praktický souhrn výkladů, které byly dosud rozptýleny na rozličných místech v několika posledních ročnících.

1863, 107). Musili své dostavení zaručiti sedmi rukojměmi (Zap, Starožitnosti a památky země České II, 1865, 76), atd. Již na těchto příkladech si můžeme ověřiti nespornou skutečnost, že pro dnešní jazyk jsou tvary tohoto skloňování více méně zastaralé kromě jediného tvaru „rukojmě", ať již má funkci toho neb onoho pádu. Při tom je zajímavé, že tvar ten zní moderně i v 1. (5.) pádě množ. čís. (srov. náš citát z Vrchlického), ač tu nemá opory v dnešním vzoru „soudce", nýbrž jen v původním, staročeském skloňování „panoše".

Mnohem hojnější jsou v novějším jazyce doklady na skloňování rukojmí (vzor „Jiří"): Jako rukojmí vychován v moci Turků sloužil (Jiří) v tureckém vojsku (Krásnohorská - Byron, Child Haroldova pouť 1890, 235). Závazek rukojmího odnáší se k témuž předmětu (Veselý, Všeob. slovník právní IV, 1899, 149). [Věřitel] může žalovati rukojmího (tamže). [Osoby takové] nemohou býti rukojmími (tamže). [Otec má] rukojmím tobě býti (Klicpera, Karel IV, 1. 1856, 175). Jako rukojmí měli se na hrad odebrati (Jirásek, Spisy XXXIX, 1922, 146). [Rozkaz:] Z obyvatel bráti rukojmí (Kratochvíl, Čes. revoluce 1922, 316). Padesát rukojmích postavil (Vaněk - Sallustius, Jugurta 1834, 50), atd. V některých pádech se udržuje vedle tvarů složených také starší tvar s pouhou koncovkou *-í* (srov. skloňování „svatý Jiří"): Dle ujištění téhož esthetického rukojmí [Jak. Malého] „literatura česká netrpěla již žádných poručníkův nad sebou" (Schulz, Osvěta II, 1872, 296). Jeho strýc jej dal sem jako rukojmí (Jirásek, Gero 1904, 5). Hromadné vymáhání rukojmí (Šusta, Soumrak Přemyslovců 1935, 161).

Znamenají-li jména *rukojmě, rukojmí* osobu ženskou, mohou se přikloniti rodem i skloňováním ke vzorům „duše", „paní". Z řídkých dokladů uvádíme tyto dva, z nichž vlastně jen první je zcela průkazný: Jsoucí jistá dne rukojmě, svou jasnou věnčíš [Jitřenko] korunou usmívavé ráno (Jungmann - Milton, Ztracený ráj I, 1811, 226). [Xavera:] Zavři mne u některého přítele svého co rukojmí (Světlá, Zvonečková královna 1872, 176).

Najdou se i ojedinělé doklady, kde jména *rukojmě, rukojmí* jsou rodu středního (přikloněním ke vzorům „moře", „znamení"): Kůra není pravé rukojmě jádra (Tyl, Poslední Čech I, 1844, 175). Nevinná rukojmí umírala za viny nespáchané (Žipek, Světová válka 1923, 72).

Pro dnešní jazykovou praxi, a o ni především nám šlo při tomto přehledu, lze doporučiti tyto zásady: 1. *Rukojmí,* tvar novější a běžnější, skloňujeme ve všech pádech jako jiná podobně zakončená mužská jména (krejčí, rozhodčí a p.). Jde-li

o ručitele (záruku) rodu ženského nebo středního a chceme-li tuto okolnost zvlášť vytknouti, lze užíti jména *rukojmí* i jako podst. jména rodu ženského nebo středního a skloňovati je podle vzorů „paní", „znamení".

2. *Rukojmě,* tvar starší, řídící se skloňováním mužských podst. jmen *soudce, vůdce* a p., udržuje se dnes většinou jen v pádech s koncovkou *-ě;* tvary s koncovkou jinou jsou v dnešním jazyce více méně zastaralé. I tvaru *rukojmě* můžeme v jistých případech užíti jako podst. jména rodu ženského nebo středního a skloňovati je podle vzorů „duše", „moře".

II. Paria.

Toto jméno cizího původu znamená v běžném jazyce příslušníka nejnižší třídy indického obyvatelstva nebo bezprávného člověka vůbec; v zoologii označuje rasu psa domácího. Skloňujeme je jako jiná mužská jména podobně zakončená (bača, báťa, paša atd.) podle vzoru „Píša"; tedy na př. 3. a 6. p. pariovi, 4. p. pariu, 5. p. pario, 7. p. pariou. Ve shodě s tímto vzorem předpisují Pravidla čes. pravopisu také 2. p. jedn. pari*i* (srov. [od pana] Píši) a připojují poznámku, jež se ostatně týká všech jmen tohoto vzoru, že v nářečí je -i*e*. Jako tvar náležitý uvádí 2. p. pari*i* také Vášův - Trávníčkův Slovník jaz. čes. V lístkovém materiálu akad. Příručního slovníku (jenž k tomuto heslu ještě nedospěl) je dokladů na jméno „paria" hojnost, ale na 2. p. jedn. jen tyto tři: Bramín napsal v duši Parie: . . . (Tomíček, Děje Anglické země 1849, 316). Shovívavý pocit citlivého paria (Sova, Ivův román 1902, 10). Poměr paria k brahmínovi (V. Mrštík, Moje sny 2, 1903, 501). — Na normální tvar 2. p. jedn. *parii* není tu tedy dokladu.

Nemyslím, že je to jen náhodou. Ověřujeme-li si totiž předepsané skloňování „paria", -ii" v množ. čísle, shledáváme, že se i ve 4. p. množ. musíme chtěj nechtěj od předepsaného vzoru odchýliti. Místo theoreticky žádaného tvaru „pari*i*" (srov. 4. p. množ. [znám oba mladé] Píši) nastupuje tu automaticky tvar „pari*e*". Obecný usus potvrzují doklady literární, na př.: Privilegované kasty mohou plivat na dole stojící parie (Machar, Vídeň 1919, 137). [Poesie] má parie nésti na perutích smilování k nebesům (Arne Novák, Neruda 1910, 32) atd. Jazyk náš odmítá ve 4. p. množ. koncovku -ii (-iy) a samočinně se přiklání ke koncovce vzorů měkkých („oráč", „soudce"); svědčí o tom i skloňování jmen *genius*, *Kuriacius* a pod., kde bychom k 2. p. jedn. *-ia* (vzor „had") čekali 4. p. množ. *-ii (-iy),* nastupuje však *-ie* (srov.: pro mnohé gen*ie,* pro bratry Kuriac*ie* a p.)

Zdá se, že s tímto odmítáním koncovky *-ii (-iy)* ve 4. p. množ. souvisí i naše rozpaky před touž koncovkou v 2. p. jedn. *parii*. Jde tu o skupinu jmen cizího původu s nominativní koncovkou -ia, hlásících se podle svého rodu buď ke vz. „žena“, nebo ke vz. „starosta, Píša“. Z ženských jmen uvádím tu jen jméno *Mária*, známé na př. z Jiráskova „Bratrstva“. Jmenovaný autor skloňuje sice 4. p. Máriu, 5. p. Mário, 7. p. Máriou, ale pro 2. p. užívá vždy jen tvaru Mári*e* (podle vz. „duše“); tvar (od) Márii (-iy) je prostě nemožný. Tím méně smíme očekávati, že mužská jména této skupiny (paria, muž. příjm. Maria a p.) podrží čistě schematickou genitivní koncovku *-ii (-iy)* a nepodlehnou silnému vlivu vzorů „oráč“ a „soudce“ anebo i vlivu muž. jmen jako *genius, Marius* a p. Tuto druhou možnost dosvědčují naše dva doklady 2. pádu *paria* (ze Sovy a V. Mrštíka). Přece však normální se nám jeví 2. p. pari*e*; je doložen a svědčí pro něj i běžné skloňování stejně zakončeného muž. příjm. *Maria, -ie* (srov. NŘ. XXI, 1937, 282 n. a XXII, 1938, 251 n.).

Na konec připojuji ještě poznámku o psaní 7. p. množ.; má se psáti: (s těmi) pari*y* či pari*i*? Správný je způsob druhý, podle vzoru „oráč“; k němu ukazuje i 4. p. množ. parie. Srov. na př.: Žil [Schauer] neodvislý a hrdý mezi parii a poníženými (Karásek, Impressionisté a ironikové II, 1903, 17).

Antonín Opravil:

Ze života leteckých názvů.

(Letka, peruť, letoun.)

Uplynula hezká řádka let od té doby, co bylo vojenským letcům líto nebo je aspoň mrzelo, že mají stejně jako pěchota *rotu* a *prapor*, kdežto jezdectvo má *eskadronu* a *korouhev*, dělostřelectvo pak *baterii* a *oddíl*. Proti názvu *letecký pluk* nic nenamítali, snad proto, že jej měla i pěchota, jezdectvo a dělostřelectvo, ale místo letecké roty a leteckého praporu chtěli mít stůj co stůj něco nového, zvláštního a vlastního. Budiž! Ale říkat leteckému praporu, jak se tehdy navrhovalo, v přeneseném smyslu *křídlo* nebylo možné, protože křídlo jako věc připomínající tvarem nebo účelem křídlo některých živočichů bylo již ve vojenském slovníku: *pravé křídlo, levé křídlo* jako pravá nebo levá krajní část čelního tvaru jednotky nebo jednotek atp. I bylo zvoleno souznačné, ale vzletné básnické slovo *peruť*. Když však byl nahrazen letecký prapor perutí, jakpak

nazvat leteckou rotu? Vyskytl se zajímavý nápad: Silná pera v ptačím křídle nebo peruti jsou letky. A už to bylo! Rota, eskadrona, baterie — *letka*. Tak se zrodily nové názvy pro dvě základní jednotky letectva, *letka* a *peruť*, a žijí spokojeně již bezmála dvacet let přes to, že s počátku bylo k těmto výrazům s novým významovým obsahem velmi mnoho nedůvěry shora i zdola.

Ještě větší pochyby, úšklebky a úštěpky pronásledovaly výraz *letoun*, když mu byl dán nový významový obsah. S mnoha stran byly proti němu podnikány prudké útoky, že prý naprosto nevyhovuje, neboť podle mluvnice podstatná jména s příponou *-oun* mají význam zveličený, zpravidla zároveň potupný, a na doklad toho byla uváděna slova bručoun, drzoun, mlsoun, tahoun i — blboun. Ale všem náporům čelili ti, kdo se pro onen výraz rozhodli, ne protiútoky, nýbrž klidem. Viděli totiž už při volbě onoho výrazu, že slovo *letoun*, -a, m. v našem jazyce už žije ne ve významu potupném a že znamená létajícího tvora vůbec anebo létavou rybu z čeledi rohoretek anebo závodníka v jízdě na kole na krátké vzdálenosti (na rychlost), ba, že letouni jsou řád ssavců zahrnující kaloně a netopýry. Poněvadž však šlo o stroj, t. j. o věc neživou, udělali z podstatného jména životného neživotné a zavedli místo francouzského názvu *avion* jméno *letoun*, -u, m. (1. p. množ. letouny). Mimochodem buď podotčeno, že dříve než byl stanoven a zaveden název *letoun* (byly navrhovány také výrazy *mruk, mručna* a p.), uvažovalo se také o výraze *letadlo*. Jako se vozíme na vozidle a jako se plavíme na plavidle, tak můžeme obecně říkat tomu, na čem létáme, letadlo. Na zemi vozidlo, na vodě plavidlo, ve vzduchu letadlo. Podle toho tedy rozumíme letadlem každý stroj, na němž se létá (koště, na němž létají čarodějnice, samo sebou se rozumí, stroj není), ať je lehčí nebo těžší než vzduch, ať má vlastní pohon nebo nemá, ať má křídla nebo nemá, ať má křídla pevná nebo pohyblivá (buď mávavá nebo s plochami točivými), ať je způsobilý vzlétat a přistávat toliko na zemi nebo na jiné pevné ploše, anebo toliko na vodě, nebo buď na zemi nebo na jiné pevné ploše nebo na vodě atd. Je tedy najevě, že letadly jsou nejen balon, vzducholoď (na př. „zeppelín“), drak, kluzák neboli plachtové letadlo, větroň, ale i letoun (avion), pozemní letoun (aeroplán), vodní letoun (hydroplán neboli hydroavion), obojživelný letoun (amfibie), křídelník (ornitoptera), vírník (gyroplán), vrtulník (helikoptera) atd. Létací stroje, které má vojenské letectvo, jsou v širším smyslu letadla, v užším však letouny, t. j. motorová letadla těžší než

vzduch, drakové soustavy, s jednou nebo několika řadami pevných křídel (jednoplošník, dvojplošník a víceplošník), a to podle úkolů a technických vlastností zvědné, pozorovací, bombardovací (bombardovačky) a stíhací (stíhačky). Jak vidět, každý letoun, pozemní, vodní i obojživelný, je letadlo, ale ne každé letadlo je letoun.

Slova *letka, peruť* a *letoun* úplně zdomácněla i s novým významovým obsahem a podržela při tom dosavadní významy, kdežto jiná slova, na př. železnice (dříve manželka železníkova, t. j. obchodníka s železem, železná huť) a vlak (dříve nástroj k vláčení, síť), jakmile se jejich původní význam změnil, pozbyla ho nadobro, neboť, jak známo, železnice znamená dnes jen železnou dráhu a vlak jen řadu železničních vozů tvořících celek.

Ale co se před několika málo lety nestalo! Naše tabáková režie uspořádala soutěž na přejmenování jednoho druhu oblíbených cigaret a vyhrála to ku podivu — letka. Nedávno, za počešťovací horečky, dostal dokonce i jeden biograf nový štít s nápisem „Letka". Proč, to je u Boha. Nahradit slovo cigareta a biograf (bio), kinematograf (kino) se dosud nikomu nepodařilo. Za cigáro máme arci doutník, ale smotek za cigaretu se všeobecně nevžil. Říká se sice tu a tam v lidovém a hovorovém jazyce také retka (je to o dvě první slabiky zkrácená zdrobnělá cigaretka) a leckdy podle ruštiny i papirosa, papiroska, ale tyto výrazy, jak se zdá, již zanikají.

Karel Sezima:

Zlaté klasy ze sklizně letošní i minulých.

V této rubrice hodláme přinášet *ukázky* z původních knižních novinek domácích*) i ze starší české prózy, zvlášť vyspělé buďsi výrazovou jadrností a plastikou, nebo hodnotami hudebními a rytmickými, na doklad tvárlivosti naší mateřštiny jako jazyka urozeného plemenem i světově kultivovaného. Výjimkou se nebudeme vyhýbat ani průkazným citacím zvlášť zdařilých překladů do češtiny.

I.

Jarmila Glazarová. Z nového románu této spisovatelky vybíráme několik citátů v hořejším smyslu hodných po-

*) Pány nakladatele žádáme, aby nám neopomíjeli laskavě zasílati k tomu konci své novinky.

zoru, zůstavujíce ovšem čtenáři, aby i v obou předchozích románových skladbách autorčiných, „Roky v kruhu“ a „Vlčí jáma“, podnikl klasobraní nad jiné vděčnější. Sami se k nim doufáme časem ještě vrátit.

Především tedy čtěte místo zpodobující pád buku, jímž byl zabit milenec hrdinčin; takřka samostatnou, autonomní báseň prózou v řečeném třetím románě:

„Když se však Metod narodil, byl jeho tatík už půl roku zahrabán.

Těžkému buku, který ho zasáhl, se nechtělo umírat. Devaterým kořenem pevně přissát k půdě, devaterou větví se sukovitým loktem se zděšen a zsinalý vzpínal k nebi nad lesem.

Kmen ztuhl v kámen před zubem pily. Trhlina řezu se šíří zoufalým šklebem, široká a bolestiplná, šílený a pomstychtivý jícen. Smrtelný výkřik stromu zapraská, devatero paží mávne širokým obloukem agonie.

V křeči zachytí a drtí dřevorubce.

Na povrch pařezu, nerovného a vroubeného bílými třískami na straně pádu, řine devatero přeťatých tepen poslední zpěněnou šťávu. A jak nesou zabitého kolem, skane tam i tmavá krůpěj krve.

Oběma dokonáno.

Kdybys byl, buku, povolněji umíral, mohla Františka některou sobotu křepce kráčet pod bílou plenou, celou zahrádku kvítí za kordulkou na ňadrech, zelený věnec na černých vlasech. Hory by se rozléhaly střelbou a výskotem, potoky by zrcadlily řadu bleděmodrých i pestře květovaných zástěr a na silnici ke kostelu by šancovali*) výrostci s obličeji začerněnými sazemi.

Kdyby ses, buku, byl mírně a v pokoře pomalu složil k zemi, mohl Jan s polany vykračovat a nésti vlasatou hlavu jak pyšný kůň prostřed mládenců a zpívat z hloubi rozklenutých prsou na kopce a lesy:

Jidú chlapeci, jidú dolínem,
vedú si děvče pod rozmarýnem.

Kdybys byl, buku, tiše odešel cestou všeho, co ve svůj čas odejít má, byli by se horalé za čas shovívavě usmívali na kmotry a na babku s červeným mrnětem v nažehleném ranečku před vchodem do sakristie. Velký a selský pan farář

---

*) T. j. zatahovali cestu provazem, aby se svatebčané musili vykoupit.

se světlýma očima byl by zajisté šibalsky mrknul na babku, ale celá farnost by odpouštějíc přihlížela, jak malého, potichu mečícího pohana žehnáním mění na křesťana, Metoděje Gavlíka.

Smrtelná křeč devíti uzlovitých ramen strhla však rázem magnetickou střelku prostého života od jednoduchého štěstí do složitých a propastných bludišť". (*„Advent".*)

Nebo vyhánění krav po prvé z jara:

„První ... ve dveřích se oslněna zastaví, zaváhá a zazdráhá se překročiti práh. Ale prudká vůně jara probudí vzpomínky i hlad. Veliká, ve volném šatě plavé barvy, poněkud sešlém vězněním, vyjde na prostranství dvora a vyzvání těžkým zvoncem pod krkem. A za ní v řadě ostatní, i loňská telata, která po prvé opouštějí stání, nesmělá, zmámená i radostná na nejistých, veselých nohách. Poslední býček, který se ihned postaví pánkem, přikrčiv přední nohy. Bílá ovce předběhne jako šipka celý průvod. A tak jdou ve jménu božím po chodníčku k studánce, okolo koryta, přes zářící stružku potoka, aby ovíjeli vrcholek hory dokola šňůrou svých šlápot, vývrtkovitě se vracejíce kolem statku výš a výš. Františka řídí kroky krav a udržuje pohromadě jejich hlouček. Svolává je jmény a povzbuzuje vytrvale a naléhavě: pas sa! pas sa!

Metod jako opička napodobí její kroky i pohyby i její hlas. V ořeší uřízl dlouhý prut a pošvihuje krávy po bocích a odhání od nich mouchy. Přičapne na bobek proti hravé ovci a vzájemně se strkají a pošťuchují hlavami. Jenže ta ovčí je beze vší pochyby daleko tvrdší, a Metod se rozhodne čelit jí opačnou, pružnější částí těla. Nastaví hranatému čelu svůj zadeček ...

A tak jdou sečí i polankou, lesem i pasínkem. Krávy škubou šťavnaté trsy trav a jejich zvonky zvoní u samé země v chomáčích petrklíčů a pomněnek. Na hraně pastviny vypadají obrovské a nebezpečné na průzračném pozadí nebe. Mezi stromy se rázem zmenšují a krotnou. Na výsluní planou bělostí a jejich skvrny teple zlátnou." (*Tamtéž.*)

Nebo sledujte úzkostný rytmus této pasáže:

„Liščím revírem obchází blud. Popadá duši osamělého chodce a zcela ji zmate. O milý Bože, jestliže Metod propadl bludu, jak tam teď bloudí v těch černých lesích zmámen, místečka nepozná ani stromu, slábne hrůzou a mdlí a sousta chleba s sebou nemá, aby jej pojedl a zachránil duši." (*Tamtéž.*)

A zas jiný, opačného ladění:

„Františka se žehná, cítí se tak blízká zázraku, tak neskonale šťastná. Rozběhne se od stromu k stromu a třese jimi, pokud hlaholí zvony. Kéž jsou stromy štědré a hojně rodí. Kéž se půda obměkčí. Kéž houstne tráva a kráva nechť je dojná. A láska kéž je šťastná v tomto překrásném jaře, nad kterým tak slavně pluje zvonový zpěv.“ (*Tamtéž.*)

Dřímotnou vzpomínku na mrtvého milence jižjiž přecházející v usínání:

„Máj míjí, a Františka, zapřažená pod jarmici lopoty, usíná těžkým a černým spánkem, jedva dolehne. Do černé studny spadne okov snů a vzpomínek a pohrouží se ke dnu, nerozčeřiv hladinu. Ani ozvěna loňského máje neprochvěje roubením, ani stín objetí, ani ozvuk hlasu, jsi sladší než všechny májové noci, Františko, mám tě tak rád.“ (*Tamtéž.*)

Valašského nářečí je užito nejen v přísloví („Pán Bůh nevyplácá každú sobotu, ale věčně taky nečeká. A jak vyplatí, je co nést,“ nebo: „Běda temu dvorovi, kde porúčá kráva volovi“), nýbrž i účelně, zvlášť pro zvukomalbu, také v neosobním referátě výpravném:

„Rozína je zsinalá zahanbením a zlostí, pihy ztmavěly a oči žhnou jak hadovi *zpod kameňa.*“ (*Tamtéž.*)

Nebo jde-li o jakousi nepřímou samomluvu:

„Je horko, je líno, koníci *sykocú,* krásní a svižní s velkýma očima, které se dívají tak moudře. Jeden sedí Metodovi na koleně, druhý na ruce a Metod, věřte, slyší, jak tichounce *řehcou.*“ (*Tamtéž.*)

A naopak zase působí sošná monumentalita ve významných okamžicích, na př. za vstupu nerovných novomanželů do společného domova, kdy se nová gazděna octne tváří v tvář zlé děvečce a milostnici hospodářově:

„Františka zamíří k dolnímu podsínku. Otevře dveře a zastaví se oslněna. Ve tmě na schodech stojí Rozína, lucernu nad hlavou ve zdvižené ruce. Františka vidí její ryšavé vlasy sršet a plát jako hořící jalovec, který plápolá v noci, zasažen božím poslem, potmě a sám.“ (*Tamtéž.*)

Dobře se snáší i zmalicherňující jinak zosobňování jevů přírodních — není-li aspoň rozvedeno do důsledků příliš pedantských:

„Voda devíti bystřin, spletená v stříbrný vrkoč, je vítá devítihlasým sborem a lesy se naklánějí na svazích a kynou obláčky šátečků z tmavých rukávů.“ (*Tamtéž.*)

Karel Erban:

O rytmické úloze polysyndeta.

Už ve svých dřívějších příspěvcích k parataxi (NŘ. XX, 173 n., XXIII, 139 n.) jsem ukázal na slohový význam spojovacích výrazů na začátku věty: usnadňují větný začátek i plynulost hovoru, uvádějí do vypravěčského rytmu, intonace a tempa.

Jestliže se však v takové větě spojky hromadí nad potřebnou míru věty „logické“, jestliže se tatáž spojka dvakrát nebo několikrát opakuje, aby „nadbytečně“ spojila několik výrazů souřadných, vzniká takový případ na začátku každého větného úseku, který je těmi spojkami ohraničen. To, že se na některých od sebe ne příliš vzdálených místech opakuje totéž slůvko, s týmž syntaktickým významem a uvozující každý úsek stejnou nebo podobnou dynamikou a intonací, vzbuzuje v nás pocit rytmu, zvláště když jsou ty úseky i syntakticky podobně stavěny anebo když je v nich dokonce aspoň náběh k jisté pravidelnosti v střídání přízvučných a nepřízvučných slabik.

A tak nám polysyndeton mění nejen obyčejnou prózu v prózu rytmickou, nejen pomáhá dělati z tak zvaného biblického verše něco verši velmi podobného (verset), ale usnadňuje rytmisování v básních s rytmem volným a uhlazuje cestu rytmu pravidelnému, který pak sklouzne s graciosní lehkostí po pevném metru verše a plyne jím se suverénní jistotou a pružností.

Polysyndetickým rytmisováním si na př. dítě usnadňuje řeč, kterou pronáší v zajíkavém pláči nebo ve strachu:

„Pane hučitel, pane hučitel!“, vzepřel se Krča ruku potahuje zpět. „Pane hučitel, vodpusťte mně to — — já jsem nic — — Milena Turkova mně povídala, habech mu řekl, habe šil dál, a Milena Turkova mně povídala a Cyril nechtěl a Milena Turkova jé žďuchla a Cyril myslel, že su to já a Milena Turkova to bela a Cyril mě bil a tahal a já jsem nic nedělal a Milena Turkova měla zamazaný sukně a Cyril hjí je zamazal botama a Milena Turkova povídala, habech jé — é — é a Cyril mě bil a já jsem nic neudělal a pane hučitel, já to už nebodo dělat, Milena Turkova povídala a Milena . . .“ (A. Mrštík, Rok na vsi.)

Často také polysyndeton rytmisuje pohádková vyprávění, hlavně na začátku, kde je právě třeba hladkého vklouznutí do vypravěčského rytmu:

Byla jedna chudá vdova a měla jen jednu dceru a té říkali Liduška. A že neměli žádných dětí, ba ani jediné kravičky, živily se přádlem. (K. J. Erben, Báje a pověsti slovanské.)

Polysyndeton je vůbec příznačné pro vypravování v dětských knížkách:

A než se koníček nadál a otevřel ústa, popadla jej a hodila jím do lesa. (Williamsová, Dobrodružství dřevěného koníčka.)

Nejčastější a nejpřirozenější je polysyndeton v živé mluvě lidové. A tu právě si prostý člověk tím polysyndetickým rytmisováním pomáhá udržovat souvislé vypravování a jeho plynulost. Tak na př. starý, tlachavý vysloužilec v Máchových Cikánech mluví takto:

„Najednou se vám roztrhly oblaky — a zrovna nade mnou . . . stojí měsíc, a přede mnou pod starým dubem stojí bláznivá a dá se do křiku — a běží — běží, vrhne sebou o zem, a zaryje rukama v zemi a zakrývá ní svůj obličej, a já utíkám, a ten křik za mnou a utíkám lesem — až hahaha!“

Přemnoho dokladů na rytmický úkol polysyndeta je z Písma a z mešních modliteb, a to nejen ze žalmů, odkud tak zvané biblické verše bývají nejčastěji citovány, nýbrž i z jiných knih, hlavně z evangelií a epištol, a nejvíce snad ze Zjevení sv. Jana.

Z evangelia Janova (1. kap.):*)

Na počátku bylo Slovo, a Slovo bylo u Boha, a Bůh byl Slovo. Všecky věci skrze ně učiněny jsou: a bez něho nic není učiněno, co učiněno jest. V něm byl život, a život byl světlo lidí: a světlo ve tmě svítí, a tma ho neobsáhla.

A Slovo tělem učiněno jest, a přebývalo mezi námi: i viděli jsme slávu jeho . . .

Z evangelia Lukášova (2. kap.):

A byli v té krajině pastýři ponocujíce, a stráž noční držíce nad stádem svým. A aj anděl Páně stál vedle nich, a jasnost boží obklíčila je a báli se bázní velikou.

Zjevení sv. Jana je téměř celé protkáno polysyndetickou vazbou, takže celá tato visionářská kniha je tím záměrně a účelně zrytmisována:

---

*) Cituji podle staré Bible české vydané Dědictvím svatojanským (1888), v němž se zachovává archaická velebnost a vznešenost biblické řeči, neboť je to v podstatě staré vydání Fr. Faustina Procházky z roku 1804. Interpunkční hypertrofii lze tu vysvětlit snahou překladatelů a upravovatelů, naznačit čtenáři pausu, která měla svůj význam hlavně pro slavnostní předčítání v kostele. Novější texty (na př. Schallerův překlad Římského misálu) již od té spousty čárek upouštějí, ale i tam jsou někdy ještě na místech, kde bychom je podle Pravidel nedělali.

I viděl jsem, když otevřel pečeť šestou: a aj země třesení veliké stalo se, a slunce učiněno jest černé jako pytel žíněný, a měsíc všecken učiněn jest jako krev, a hvězdy padaly s nebe na zem, jako fíkový strom s sebe smítá nedozrálé ovoce své, když od velikého větru klácen bývá, a nebe ustoupilo jako svinutá kniha: a všeliká hora, i ostrovové se svého místa se pohnuli; a králové země, a knížata a úředníci, a bohatí, a silní, a každý služebník, i svobodný, skryli se v jeskyních, a v skalách hor, a řekli horám a skalám: Padněte na nás, a skrejte nás před tváří toho, jenž sedí na trůnu, a před hněvem Beránka; nebo přišel den veliký hněvu jejich: i kdo bude moci ostáti?

(6. kap.)

V duchu této polysyndetické rytmičnosti tvořila později některé své modlitby i církev. Tak v nicejsko-cařihradském Vyznání víry, známém jako Credo při mši, vypočítávají se takto články víry:

A vstoupil na nebesa; sedí na pravici otce. A opět přijde se slávou soudit živé i mrtvé, jehož království nebude konce. A věřím v ducha svatého, Pána a oživovatele, jenž z otce a syna vychází. Jenž s otcem a synem je zároveň uctíván a oslavován, jenž mluvil skrze proroky. A věřím v jednu svatou, katolickou a apoštolskou církev.— A očekávám vzkříšení mrtvých. A život příštího věku. Amen.

Vzestupnému verši volnému i pravidelnému umožňuje polysyndeton hladce lehké, nepřízvučné začátky veršů a stmeluje rytmicky kóla, vyrovnávajíc tím to, v čem snad pokulhává jejich isochronismus:

A já jsem zajásal! A já se osvěžil!
A v daleké se hory rozesnil,
a v daleké se hory rozesnil,
a v daleké se světy rozesnil — —

A bylo mi tak smutno jarním snem,
jak růžím, které příliš krásně voní,
a bylo tolik jara v srdci mém,
co plachty rozpjaté ho nesou oceánem —
a volal jsem: ó, všechny touhy mé
a všechna lásko, kterou jsem kdy cítil,
a všechno nadšení, jímž se kdy duch můj třpytil —
ó, k hymně jaru největší mně dneska vraťte se,
ó vraťte se!

(Jan z Wojkowicz.)

A ještě si vynajdem stezku a jeden háj v horách (A. Sova.)

Od hrobu k hrobu tichý smích,
z nás každý tu svou dostal,
a když ji měl, co chtěl by víc,
s tou ranou ležet zůstal,
a tuhle je a krásná je
a semhle sem ji dostal.
(Fráňa Šrámek.)

Kdo vzadu to stojí a pláče a klečí
u hrobu, pánů když odešel sbor?
(Petr Bezruč.)

Podobných příkladů bychom našli u moderních básníků bez počtu. Hlavně lumírovci by tu byli zdrojem velmi vydatným. Ale příkladů je již dosti a také snad dostatečně přesvědčují, jak všude polysyndeton rytmu pomáhá. Tím ovšem nechci říci, že má jen úkol rytmisační. Zdá se však, že všecky jeho funkce a významy jiné vyplývají ze základního a původního poslání rytmisačního. Polysyndetická parataxe řeči lidové, polysendetická archaičnost a velebnost řeči biblické, polysyndetická vyprávění pohádková a vůbec dětská, polysyndetičnost vzestupných kól veršů pravidelných i volných — ve všem tom je především rytmus a z něho se odvozuje všechno ostatní. Dítě si v pláči usnadňuje řeč jejím polysyndetickým rytmisováním a z toho vyplývá její jednotvárná parataxe, nelogičnost, zmatenost i komičnost. Vypravěč se polysyndetem zas potřebuje dostat především do klidných, vyvážených vět stejného nebo podobného rytmu, v němž se mu nejlépe povídá. Z toho vyplývá sklon k parataxi, epická šíře i epický klid a plynulost vypravěčské věty. Protože slova Písma od počátku byla věřícím zvěstována, přednášena, ba dokonce i zpívána velebně a slavnostně, byla polysyndeticky rytmisována, aby působila jako báseň, chvalozpěv, hymnus. Část známé archaické velebnosti je právě už v tom polysyndetickém rytmisování. A není ani pro básníka hladšího a bezpečnějšího rytmického začátku ve vzestupném verši, než je právě ona měkká vlnivost a plynulost spojkového „a" na začátku kól, jak jsme ji poznali u moderních básníků. To už pak ovšem záleží také na obsahu veršů, abychom mohli říci, co všechno se z takového rytmisujícího polysyndeta line: zda slavnostní pathos či archaická velebnost, zda měkká plynulost verše či horoucí a zajíkavá něha, zda kvílivá tesknice či jednotvárná melancholie, zda sladká, uspávající mdloba nebo nezdolatelná víra a naděje. Ale to všechno jsou už iracionální

složky básnického umění, které protékají veršovým předivem, v němž i polysyndeton má svůj význam a úlohu, jak jsem se v tomto příspěvku pokusil vyložit.*)

Josef Brambora:

K datování výrazů *fotogenický* a *na okraj.*

I.

V NŘ. XXIII, 278 vyložil prof. V. Šmilauer původ slova *fotografie.* Při té příležitosti se zmínil, že v materiálu slovníku jazyka českého je slovo *fotogenický* doloženo po prvé r. 1930. Vyskýtá se však u nás, a nijak ojediněle, už dříve, stejně jako slovo *fotogenie.* Několikrát se opakuje v překladu (J. Fastrové) Dellucovy knihy o Chaplinovi z r. 1924 (str. 9: Charlie je malíř, jako Villon byl malíř. Je sám sebou ve formě, která je pro něho nejvýhodnější: ve fotogenii; str. 16: nalezl... partnerku neobyčejně fotogenickou: Ednu Purvience). Báseň Vítězslava Nezvala Raketa v sbírce Pantomima (rovněž z roku 1924) má podtitul *fotogenická báseň* a slova *fotogenie* a *fotogenický* se přečasto opakují v mnoha článcích i drobných glossách časopisu Pásmo (I. ročník 1924—1925). Několik příznačných dokladů ukáže rozsah jejich použití. V Černíkově referátu o Dellucově knize Photogénie (č. 1, str. 5) se píše:

*) Dodatečně si vzpomínám na zvláštní případ rytmisování epické prózy u Jiráska. I když tu opakování téže spojky není už tak pravidelné a „nadbytečné“, je to zřejmě polysyndetické spojení, které tu také má úkol rytmisační. Ona nepravidelnost rytmu nevadí, protože i na rytmicky porušených nebo zastřených místech funguje rytmická setrvačnost. To je fakt známý i z rytmu veršového, kde právě tak jako tu nepravidelnost není rytmickým nedostatkem, nýbrž předností, protože se tím paralysuje přílišná rytmická jednotvárnost. Není to tedy ochuzení rytmu, ale jeho modifikace, odstínění, amplifikace. Jirásek takovýmto rytmisováním dosahuje zvláštního kouzla lidové epičnosti, kterou nejen znamenitě odposlouchal rodnému kraji, ale i umělecky přetavil v útvar čistší a složitější. Nejčastěji se vyskytuje v nepřímé řeči, v tak zv. větách obsahových. Typický příklad uvedu z jeho románové kroniky U nás:

A [rychtář] pokyvoval a zase se usmíval, když si pan otec začal podávat Doubenusa, když mu začal domlouvat, že by se měl oženit, a namlouval mu, že by věděl o ženské, ta že by pro něj byla, pane, Žofka Šulitárova, tamhle od Kačenčiných hor, to že je ženská, k té že přichází čtyřikrát do roka drak na frey, pro tu že nikdo není nežli tuhle Doubenus, starý voják; a taky, když slyšela, že byl tolik let u Veruny a že je takový chlapák, že se hned na něj vyptávala a vzkázala, aby tam přišel.

„slovník, v němž poprvé [sic] jest určeno vzácné měřítko fotogenické ... píše o fotografii, fotogenii, perspektivě" ....; podobný doklad je v článku tétož autora Kino a divadlo (č. 5—6, str. 5). V článku Jiřího Voskovce (č. 5—6, str.5) čteme: „Italie a Francie stvořily biografy sice mnohem méně salonní a posvátné než střední Evropa, ale daleko fotogeničtější, živější, filmovější ...; [biograf s holými černými stěnami] je bezvadné dosažení čiře fotogenické atmosféry". Rovněž Karel Teige užil těchto slov několikrát, na př. v článku Počátky kinografie (č. 5—6, str. 5): nádherná fotogenie strojů, točících se kol a hnacích pák ...; tato fotogenická báseň tvoří cenu a jádro Ganceova filmu (byl to film La roue, „dosud nejlepší francouzský film, rozhodně nejfotogeničtější"). Týž autor měl v témž čísle (str. 11) článek Film a v něm v odstavci Poetismus prohlásil manifestačně: „Moderní optické umění nenazýváme již nadále uměním výtvarným, ale uměním fotogenickým."

Není třeba hromaditi další doklady, zvláště proto ne, že se pravděpodobně najdou doklady z doby ještě starší. Roku 1924 vznikal manifest poetismu a v jeho estetice je fotogeničnosti přisouzeno vynikající místo, jak je vidět i z hořejších dokladů, ale příbuzné tendence a příbuzná hesla měl již sborník Devětsilu z r. 1922. V něm nebo v obdobné publikaci Život II. by snad bylo možno najít doklady ještě starší. Z doby před rokem 1930 pochází i heslo fotogenie v Masarykově slovníku naučném II (z roku 1926). I tam se patrně dostalo ze stejného okruhu: o včasné, ba časné zařadění slova tehdy módního, s významem neustáleným a měnlivým, zásluhu má pravděpodobně Vítězslav Nezval; byltʼ tenkrát tajemníkem redakce MSN.

K *fotogenické básni* budiž dodatkem přidružena *báseň fotomontážní*. V nepodepsaném referátu o Nezvalově Pantomimě v Pásmu (č. 4, str. 5) se čte pasáž: „.... v nádhernou harmonii splývá anekdota, *fotomontážní báseň,* poetická provokace ...".

II.

Rovněž výraz *na okraj**) se rozšířil obecněji z literárně kritických článků, studií a referátů. Jeho doklady jsou ovšem ještě mnohem starší než doklady slova *fotogenický.* Rozšířil jej u nás zejména F. X. Šalda. V nejkrásnější Šaldově knize Časové a nadčasové najdeme studii s titulem Na okraje odkazu Martenova neboli o světské zbožnosti (přetisk z Venkova 1917)

---

*) Viz NŘ. XXII, 1938, 124 n.

a Na okraj dní (z Venkova 26/X 1919, o novém spisovatelském manifestu). Tento titul je pro Šaldu zvlášť příznačný, nadepsal jím velmi četné ze svých feuilletonů, na př. v Tribuně 11/III 1923 (o Holečkovi), v Čes. slově 16/XII 1923 (o Barrèsovi). Rovněž známá polemika s Masarykem (na první straně prvního ročníku Tvorby) má podobné označení: Na okraj „Světové revoluce“. Dříve užíval Šalda častěji původní formy tohoto výrazu, *in margine*. Jeden ze svých nejlepších essayů nadepsal In margine „Posvátného jara“ (Novina V, 1912, 84—87). Oddíl kritik a poznámek v Šaldově „Tvorbě“ měl jméno *Marginalia*.

Nadpisoval-li Šalda své essaye a posudky označením *na okraj*, dělal to s jistou dávkou koketnosti, nebyly to totiž jen obecné poznámky, nepouštějící se do rozboru, nýbrž zpravidla byla podána i velmi podrobná analysa. Ovšem nechyběly ani ty opravdové marginální poznámky. Časem však tento způsob označení úplně ztratil svůj původní smysl a nabyl jen a jen významu „poznámka *o* nějaké věci“. Tento vývoj je docela obdobný tomu, který byl (NŘ. XI, 1927, 93—94) konstatován v článečku s titulem Kolem armády. Autor upozorňuje na vliv francouzské předložky *autour*. Úvahy článku nadepsaného Autour de l'exposition universelle vyjadřují, že »nejsou věnovány přímo výstavě, nýbrž že se jen otáčejí okolo ní, že navazují na ni a že se „autour“ blíží k tomu, čemu Němci říkají Randbemerkungen. Je-li však u nás článek nadepsán módně „Okolo daňové reformy“, „Okolo náměšťské vraždy“ a p., je to článek věnovaný přímo daňové reformě, referát o náměšťské vraždě atd. Tu všude by stačila předložka *o*.« Atd.

U Šaldových následovníků a podobenců se výraz *na okraj* vyskýtá téměř výhradně jen v pokleslém významu. V Kritice II (1925) referoval Bartoš Vlček o knize E. B. Lukáče v článku „Na okraj mladé slovenské poesie. Glossy k veršům E. B. Lukáče: Dunaj a Seina“ (str. 255—257) a hned za tímto referátem byl referát Krecarův „In margine Nového majestátu“ (str. 257—259). Josef Chaloupka do Písklete v trní (= předchůdce dnešního Kola) 1927, č. 1 napsal „Několik slov na okraj knihy Tvůj bližní.“ Augustův nekrolog Jaroslava Golla v Naší knize X, str. 245 má podtitul „Na okraji zprávy o jeho smrti.“ Zde by se jistě mnohem spíše hodil nadpis „(Úvaha) Nad zprávou o úmrtí . . .“ Ján Marták napsal v Nár. novinách 29/VIII 1936, č. 100, článek „Na margo Štúrových slávností“. Nevím, je-li to označení individuální nebo obecněji rozšířené. Znám i slovenský doklad výrazu *na okraj*. Ján Mešťančík nadepsal svůj referát

o knize Františka Linharta „Socializmus ako náboženstvo. Na okraj knihy František Linhart: Leonard Ragaz, prorok naší doby.“

Všechna tato *na okraj, in margine, autour* se častým užíváním opotřebovala, autoři je nahrazují předložkou *k, o,* výrazy *poznámky o, glosy k* atd. Rich. Weiner dal své knize název Třásničky dějinných dnů a první essay Pujmanovy knihy Osudnice lásky se jmenuje Na přídeští Smetanova Richarda. Zde je souvislost s výrazem in margine zvlášť nápadná.

Eugen Knap:

Poznámky k Příručnímu slovníku jazyka českého.

Podst. jméno *konsumpce,* „užívání hospodářských statků k ukojení potřeb, spotřebování, spotřeba“, a přídavné jméno *konsumpční* píše PS. i *konsumce, konsumční.* U podstatného jména *konšel* připouští PS. v 1. pádě množ. čísla vedle tvaru *konšelé* i tvar *konšelové.*

Latinské slovo *contra,* které v češtině zdomácnělo jako příslovce „proti“ (na př. „pro a contra“ nebo karetní výraz „dáti contra“), píše se i *kontra;* v hudební terminologii, na př. *kontra C,* jako nesklonné přídavné jméno se píše podle PS. jen s *k.* Slovo *contreadmirál,* „námořní důstojník v hodnosti generálmajora“, je zaznamenáno v PS. i v tvaru *kontraadmirál* a *kontreadmirál.* Všecka ostatní slova složená ze slova *contra* píše PS. vesměs s *k,* na př. *kontraalt, kontrabas, kontradikce.* U slova *kontraband,* „zboží dopravované podloudně“, zaznamenává PS. i řidší tvar s *t* na konci, *kontrabant,* a archaický a dialektický tvar rodu ženského *kontrabanda.* Příslušné přídavné jméno se píše také dvojím způsobem, *kontrabandní* i *kontrabantní.* Jméno *kontrabasista* má v 1. p. množ. č. tvar na *-é* i *-i.* Podstatné jméno *kontremina* (vyslovuje se „kontrmína“) znamená „podkop obležených kladený proti podkopu oblehatelů“ nebo v bursovní terminologii „spekulace nebo spekulanti na pokles kursů“; jako bursovní termín se psává též *kontrmina.* Přídavné jméno zní *kontreminový.* Příd. jméno *kontrérní,* vyskytující se jen v jazyce knižním s významem „opačný, protivný, nesrovnalý“, píše se podle výslovnosti s dlouhým *é.* Cizí slovo znamenající „spor, učené hádání, zvláště právnické nebo

bohoslovecké, pak i slovní utkání, půtka vůbec", zní *kontroversa* (podle vzoru „žena") nebo *kontroverse* (podle vzoru „duše"). Tvar *kontumac* je vedle běžného *kontumace* zastaralý.

U slov konvencionelní, konvencionelně, konvencionelnost PS. podotýká, že správnější jsou tvary *konvencionální, konvencionálně, konvencionálnost,* „společenská zvyklost", vedle kratších tvarů *konvenční, konvenčně, konvence, konvenčnost* nebo *konvenienční, konvenienčně, konvenience, konvenienčnost.**) Stroj přeměňující proud střídavý na stejnosměrný a naopak nebo hutnická nádoba, v které se roztavený kov zbavuje přimíšenin, nazývá se *konvertor* nebo *konvertr;* přídavné jméno má rovněž dva tvary, *konventorový* i *konvertrový.* Běžící pás v továrních závodech se nazývá cizím slovem *konveyor* nebo *konveyer;* obě tato slova se píší též *konvejor, konvejer.* Dnes tak často se vyskytující cizí slovo s významem „ozbrojený ochranný průvod, řada vojenských vozů se střelivem nebo řada dopravních lodí s vojenskou ochranou" zaznamenává PS. v několikeré obměně: ve francouzském tvaru *convoi* (s výslovností „konvoa"), který je podstatné jméno nesklonné rodu středního, a v anglickém tvaru rodu mužského *convoy* (vyslovuje se „konvoj"), 2. pád *convoye;* toto podst. jméno se píše také po česku *konvoj,* 2. pád *konvoje,* ale tu je, ovšem řidčeji, někdy i rodu ženského. Název pro „svépomocné družstvo hospodářské" zní *kooperativa* (podle vzoru „žena"), zřídka *kooperativ* (podle vzoru „hrad").

Podstatné jméno *kopa* ve významu „hromada, kopec něčeho (zvláště sena, slámy a pod.), kupa" se vyskytuje řidčeji i v tvaru *kůpa.* Ve významu „vychytralý člověk, čtverák" bývá

---

*) Poměr těchto čtyř adjektiv je zajímavý. Ve francouzštině k slovesu „convenir", dohodnouti se; hoditi se; líbiti se, vznikla dvě abstrakta: (1) „convenance", shoda, přiměřenost, přístojnost; (2) „convention", úmluva, dohoda. V střední Evropě byla tato francouzská podstatná jména latinisována (to se dálo velmi často) v podoby „konvenience" a „konvence". Při tom slovo „konvence" vedle vlastního svého významu „úmluva, dohoda, smlouva" nabylo i významu slova „konvenience", t. j. „společenský mrav, zvyklost"; a dnes pro oba významy užíváme téměř jen slova „konvence". Odvozená adjektiva, jak víme, přejímají se buď z cizí řeči zároveň se základním substantivem, nebo se tvoří přímo k přejatému substantivu. To máme i zde: tvar „konvencionelní" je přejetí francouzského adjektiva ‚conventionnel"; „konvencionální" je polatinštění tohoto francouzského adjektiva; „konvenienční" je česky tvořené adjektivum ke „konvenience" (srov. dekorace-dekorační, koalice-koaliční); „konvenční" ke „konvence". Příd. jm. „konvenční" má zase oba významy: „podle smlouvy, dohody" (konvenční pokuta, značka); „společenskými zvyky předepsaný" (konvenční lež). A zase je to dnes adjektivum ze všech čtyř nejčastější. *P. r.*

jméno *kopa* i rodu mužského. Podst. jméno *kopáč* ve významu „člověk, dělník zaměstnaný kopáním“ se vyskytuje i s krátkým *a, kopač* (Pravidla uvádějí jen tvar s dlouhým *á*); ve významu „footbalista“ však má toto podst. jméno jen tvar *kopáč*. Přídavné jméno k němu je *kopáčský*. Tvrdá pryskyřice některých tropických stromů se česky jmenuje a píše *kopal* nebo *kopál*, 2. pád *-u*, strom, který ji dává, *kopalovník* nebo *kopálovník;* příslušné přídavné jméno je však v PS. zaznamenáno jen s krátkým *a, kopalový*. Dvojí tvar má i podst. jméno označující majitele kopanice, rolníka na kopanicích: *kopaničár*, 2. pád *-a*, i *kopaničář*, 2. p. *-e*, i jeho odvozeniny: *kopaničárka* vedle *kopaničářka, kopaničárský* vedle *kopaničářský, kopaničárství* vedle *kopaničářství*. Sloveso *kopati* má přít. *kopu* i *kopám*, rozkazovací způsob *kopej*, přechodník přítomný *kopaje*. Zdrobnělé podst. jméno *kopeček* má v 2. pádě tvary *kopečka* i *kopečku*. Dvojí tvar ponechává PS. na rozdíl od Pravidel podst. jménu *kopějka* vedle *kopejka;* Pravidla uvádějí jen tvar *kopejka*. Stejně je tomu i ve zdrobnělině, *kopěječka* vedle *kopeječka*, ale příd. jméno je zaznamenáno jen v tvaru *kopějkový*.

Podst. jméno rodu ženského *kopist*, 2. pád *kopisti*, 3. pád množ. čísla *kopistím*, 6. pád množ. čísla *kopistích*, „dřevěný nástroj k míšení těsta“, má v PS. také tvar rodu mužského *kopist*, 2. pád *-u;* Pravidla uvádějí jen tvar ženský. Přídavné jméno k němu je *kopistnatý* nebo (v botanické terminologii) *kopisťovitý*. Shrabané seno nebo otava se nazývá *kopiště*, 2. p. *-ě;* 2 .pád k o p i š t ě t e a tvar *kupiště* jsou lidové. Od jména *Kopt* (= křesťanský potomek starých Egypťanů) se tvoří přídavné jméno dvojím způsobem, *koptský* nebo *koptický*. Jazyk *Koptů* se jmenuje *koptičtina*. Přídavné jméno k o p t i c k ý k slovu *kopt* (= černidlo ze sazí) se vyskytuje jen ojediněle vedle běžného příd. jména *koptový*. Pravidla uvádějí na označení polokulovité klenby nebo střechy jen podst. jméno *kopule*; PS. vedle tohoto tvaru zaznamenává i tvar *kupole*,*) ale podotýká, že obvyklý tvar je *kopule*. I příslušná přídavná jména se objevují v obojím tvaru, *kopulový* i *kupolový, kopulovitý* i *kupolovitý*. Vyskytují se i tvary *kuple, kuplový*, ale P. S. je označuje za řídké nebo archaické. Druh barev v italských kartách (číše) se označuje pomnožným podst. jménem *kopy*, 2. pád *kop*. Mylnou etymologií vzniklý název *kopí* se vyskytuje jen zřídka. Slovo

*) To je totiž tvar původní, srov. italské *cupola*, francouzské *coupole*, ruské *kupol* atd. Tvar *kopule* je přiklonění k českému jménu *kopa* a k hojným cizím slovům na *-ule*. *P. r.*

kór s významem „sbor vojenský nebo ostrostřelecký“ je už poněkud zastaralé; totéž slovo s významem „kůr“ (vyvýšené místo v kostele pro varhany a zpěváky) jest jen lidové. Vedle slova *kůra* (u dřevitých rostlin) uvádí PS. i tvar *kora;* vyskytuje se však, jak PS. podotýká, jen zřídka. Odvozená příd. jména mají oba tvary, *korový* i *kůrový, korovitý* i *kůrovitý.*

Označuje-li podst. jméno *korál* rod mořských živočichů Corallium, je životné a skloňuje se podle vzoru „had“, 2. pád *korála,* nebo, a to řidčeji, podle vzoru „oráč“, 2. pád *korále;* 1. pád množ. č. je *koráli* nebo *korálové.* Označuje-li však pevnou vápenatou hmotu vylučovanou z těla polypů korálovitých, je neživotné a skloňuje se buď podle vzoru „hrad“, 2. pád *korálu,* nebo podle vzoru „meč“, 2. pád *korále.* S tímto významem se vyskytuje ve dvou tvarech lišících se kvantitou, *korál* nebo *koral,* a to ve všech pádech. To platí i o podst. jméně pomnožném *korály* i *koraly, korále* i *korale* s významem „ozdoba na krk nebo na ruce z úlomků korálů navlečených na šňůrku“. Zdrobnělina a její odvozeniny *korálek, korálový, korálkovati, korálkář* a j. mají vesměs *á* dlouhé. Tvar rodu ženského *korálka* je jen dialektický. I složené podst. jméno *korálopolyp,* odborný zoologický termín, má *á* dlouhé. Název náboženské knihy islamu *korán* a příd. jméno *koránový* se píše s dlouhým *á.* Slovo *kordon* se ve všech svých významech píše v PS. s krátkým *o,* ale zdrobnělina *kordónek* se píše s *ó* dlouhým; tento způsob zachovává PS. u všech cizích podst. jmen, která mají v 1. p. jednot. čísla koncovku *-on.* Jemná rozličně zbarvená useň z kozí nebo ovčí kůže se jmenuje buď *kordovan* nebo *korduán,* příd. jm. *kordovanový* nebo *korduánový,* archaicky i *kordovanský, korduánský.* Obuv z korduánu se nazývá *kordovanky* nebo *korduánky. Kordula,* dialektický název jedné součásti lidového kroje moravského a slovenského, má i druhotvar podle vzoru „duše“ *kordule.*

Slova cizí s latinskou předponou *con-* asimilovanou před následujícím *r,* tedy začínající hláskovým útvarem *corr-,* píše PS. vesměs s jedním *r* a s *k,* tedy *kor-.* Podst. jméno *korek* má i nezčeštěný druhotvar *kork,* 2. pád obou tvarů zní *korku.* Slovo *korektiv,* 2. p. *-u,* „opravný prostředek, opravující činitel, oprava“, má druhotvar *korektiva,* 2. p. *-y.* Přídavné jméno k slovu *korelát,* „věc nebo jev souvztažný“, má tvary *korelativní* a *korelátní,* řidčeji i *korelátný.* Slovo *koridor,* „dlouhá chodba“, vyskytuje se zřídka v tvaru *koridoř,* 2. p. *-e.* Lékárnický termín *korigens,* „přísada k lékům zlepšující jejich jakost, chuť, barvu“, je nesklonné substantivum rodu středního,

ale v množném čísle se skloňuje (*korigencia*, 2. pád *korigencií* atd.). Příd. jm. *korintický* (k místnímu názvu *Korint*) je zastaralé; běžné je *korintský*. Slovo *kormorán*, označující vodního ptáka, píše se s dlouhým *á*. Slova *kormoutlivý, kormoutlivě, kormoutlivost* jsou už zastaralá; dnes jsou obvyklé tvary s *u*: *kormutlivý, kormutlivě, kormutlivost*. Příd. jméno *kormutný* jest jen ojedinělé. Podst. jméno *kornet*, 2. pád *-u*, „praporec, korouhev jízdy", má druhotvar *korneta*, 2. pád *-y*. Odborný logický termín označující dodatek k soudu plynoucí z něho jako vedlejší důsledek má trojí typ: *korolár* (rodu mužského), *korolarium* (rodu střed.), *korolarie* (rodu ženského). Komora na uchovávání živých koroptví se jmenuje *koroptevna* nebo *koroptvárna*. V dvojím tvaru se vyskytuje i slovo *korovec, kůrovec*, „rod menších lykožroutů". Rovněž rouška, která se klade při mši pod kalich, jmenuje se buď latinským slovem rodu středního *korporale* (píše se s *a*) nebo zčeštěným jménem rodu mužského *korporál*.

Vladimír Šmilauer:

Výklady slov.

Česká vlastní jména z kmene sěm-.

V ČMF. počíná dr. Jan Svoboda otiskovati kapitoly ze své studie o českých jménech osobních a místních. V 3. čísle XXVI. r., str. 421—434, pojednává o jménech odvozených z praslovanského kmene *sěm-*.

A. Jako obecné slovo se tento kmen v češtině nedochoval (je v ruském *semja*, rodina), máme z něho však několik jmen osobních (*o.*) a z nich odvozených jmen místních (*m.*); z těch pak zase dále vznikají příjmení (*p.*). Jsou to tyto případy:

*1. a) *Semidrah, *Semdrah*, „své rodině drahý": jen v *m.* Sendraž (u. N. Města n. Met.), Sendražice (u Kolína, u Jaroměře); *p.* Sendražský, Sendracký;

*b) *Semirad:* jen v *m.* Smiradice, dříve Semiradice (u Strakonic), Semoraz (na Těšínsku), snad i Senohrad (u Krupiny) a Senorady (u Třebíče); *p.* Semoradský, Semoracký; je možné, že sem patří i *p.* Semerád (v pražském adresáři našel autor 205 Semerádů, 19 Semorádů, jednoho Semiráda, žádného Semráda);

c) Semislav jen jako *o.*;

*d) *Semitěch:* jen v *m.* Semtěš (ze Semitěš; u Čáslavě a Žlutic) a Samotíšky (dříve Sěmitěšice; u Olomouce);

*e) *Semidar:* snad v *m.* Smidary.

2. Vedle plných složenin byly i krácené tvary osobních jmen:

*a) *Sem:* jen v *m.* Semice (u Českého Brodu, u Písku);

*b) *Sema:* jen v *m.* Semín (u Přelouče; dvůr u Troskovic na Turnovsku); *p.* Semín, Semínský;

*c) *Seměch:* jen v *m.* Semošice, Zeměchy (u Kralup a u Loun);

d) Semek a *Semík: m.* Semeč (u Lovosic), Semčice (u Ml. Boleslavě), Sentice (dříve Semčice; u Tišnova); *p.* Semecký, Semec;

*e) *Seman* (Semian): *m.* Semanín (u Litomyšle); *o.* *Semoň: *m.* Semonice (u Král. Dvora); *o.* Semata: *m.* Semtín.

B. Na tyto výklady navazuje autor několik důležitých úvah obecných: *1.* Ne všechna složená jména osobní mají smysl; mnohá vznikla mechanickým spojováním rozličných zděděných prvků (sěm-, rad- spojeno na př. v Semirad); silně tu působila snaha, aby jméno dětí obsahovalo jednu složku jména otcova.

2. Tyto prvky složených jmen jsou velmi staré, praslovanské; proto jsou mezi nimi mnohá, která se jako obecná jména nezachovala. Nemáme v češtině dnešní ani staré nic, co by se rovnalo srbocharvátskému *rat,* válka, ruskému *bořba,* zápas (slovo *borec* je nové přejetí), *bolšoj,* veliký, církevněslovanskému *sulěj,* lepší, *spyti,* marně atp. Máme však tato slova uchována ve vlastních jménech Ratibořice, Boleslav, Sulislav, Spytihněv.

3. Složená jména se rozličně krátí: *a)* vypouští se t. zv. spojovací samohláska: z Budivoj vzniká Budvoj; pod. Budimil > Budmil, Semidrah > Semdrah; *b)* z první části zbývá první slabika, druhá je úplná: Dr-ži-slav > Dr-slav, Ho-sti-slav > Hoslav, Dra-že-slav > Dra-slav, Se-mi-drah > Se-drah; *c)* zůstává jen první část, někdy s některou lichotnou příponou: Hodislav n. Hoděmysl > Hod, Hodoň, Hodek, Hodáň, Hodota; Budislav > Buda (z toho Budín) atp.

4. Mnohá osobní jména se dochovala jen v místních jménech a lze je z místních jmen vyčísti; nemůžeme však vždycky s naprostou jistotou tvrditi, že takové jméno skutečně i bylo, protože se místní jména měnila a často tvořila jen napodobením jiných místních jmen.

5. Složená slovanská jména se uchovala do doby vznikání stálých příjmení jen v několika málo případech (když byla přejata církví, na př. Václav, Vojtěch, Stanislav, nebo když se jimi aspoň překládala některá jména cizí: Ctibor = Honorius, Bohumil = Theophil). Tomu zdánlivě odporuje ta skutečnost,

že mezi našimi příjmeními nacházíme jména jako Načerad, Zderad atp., z nichž odvozujeme místní jména Načeradec, Zderaz. Zde však musíme předpokládati, že se takové příjmení vytvořilo znova na základě jména místního. Že se osadní jméno stává přímo (bez odvozovací přípony) příjmením, na to máme dokladů dost: Hradec, Žampach, Brandejs, Bechyně, Kolín, Načeradec, Opava (ovšem vedle častějšího Hradecký, Brandejský atd.). Víme také, že ke jménu Vrchotice, Boršice byla znovu přitvořena „základní" osobní jména Vrchota, Boršík. Stejně bylo ke jménu Načeradec zpětně utvořeno jméno Načerad a snad i k Semiradice, Semoradi jméno Semerád.

V lívách, Livina, Levce, Levín, Leveč, Levonice.

Všechna tato jména obcí, poloh i vod odvozuje V. Polák v ČMF. XXVI, 418—420 z obecného *leva, *líva, uchovaného v ruštině; znamená tam „voda, potok" a je odvozeno od slovesa „líti".

„Řásný obor světa".

1. V líbezné knížce Jirátově „Lyrika českého obrození" (vydal Českomoravský kompas) čteme na str. 61 ódu Miloty Zdirada Poláka „Starý Řím" (vyšla původně v Zieglerově Dobroslavu I, 1820 jako vložka do Polákovy Cesty do Italie), v ní pak verše:

„Zbraně slepící blesk tě v přísném provodil čase
z temnosti kolébky tvé do *řásného* oboru světa".

Vydavatel nechtěl jíti cestami mnohých pořadatelů anthologií, zvláště školních, kteří buď nevykládají vůbec nic, nebo jen takové věci, které možno zjistiti nahlédnutím do nejpříručnějšího slovníku naučného nebo jazykového, kdežto místa skutečně obtížná nechávají bez povšimnutí. Jirát se snažil vyložit, co bylo nejasného, a zastavil se i u našeho slova. Hledal v slovnících, ale marně. Ani Jungmann, ani Kott v žádné ze svých devíti abeced, ani Herzer-Ibl, ani Váša-Trávníček neříkají o slově *řasný-řásný*[1]) nic jiného, než že znamená „řasnatý, mnoho řas mající". A to se do našeho místa zjevně nehodí. Spokojil se

---

[1]) Co se kvantity dotýče, nacházíme v 137 dokladech, které má na toto slovo materiál Slovníka jazyka českého, tyto poměry: *1772—1860 á* 36, *a* 9; *1861—1875 á* 10, *a* 9; *1876—1900 á* 15, *a* 35; *1901—1932 á* 10, *a* 3. — Na převahu „řasný" v třetím období působil také požadavek Prusíkův (Krok 1888, 129), aby se psalo krátké *a;* zpravidla tak píše Jar. Vrchlický, jehož bylo „řasný" oblíbeným slovem (16 dokladů). Od 1907 však mají všechny doklady (7: Sova, Machar, K. Čapek atd.) *á.*

tedy vydavatel dohadem „snad rozmanitý nebo obsáhlý". — Ale skutečný význam je jiný.

2. Hledejme další podobné doklady. První, co nás napadne, je verš z Nerudovy Romance o jaře 1848: „Tak lesklá teď čela, tak kyprý ret a pohled tak vlhce řásný", v němž „pohled vlhce řásný" lze sotva vyložiti „se slzou na řasách", jak jsme čtli. — Materiál Slovníku jazyka českého nám dá dokladů více. Obrovská většina z uvedených 137 dokladů má ovšem význam „řasnatý"[2]. Jenom ve 14 případech můžeme mysliti na význam jiný.

a) Význam *„zářný, skvělý"* je nejlépe doložen naším citátem z Poláka. Protiklad „z *temnosti* kolébky" a *„řásný* obor světa" to ukazuje zcela jasně. Dále sem patří velmi přesvědčivý doklad z J. B. Dlabače (Zpěv ke cti Pia VI., 1782): *„světlo* kde *řásné* skrz široký(=é) brzo projde kraje". A sem zařaďuji i citované Nerudovo „pohled tak vlhce řásný"; znamená to „pohled vlhce zářící". — Ne již tak zcela jasné jsou další doklady z Polákovy „Vznešenosti přírody" (v materiálu Slovníku je jen druhý z nich):

„Na *výsosti řásné,* v modrem vyklenuté síni krásné" (I, 53—54);

„Hvězda temnou noci černost proniká *v kole řásném* blíže Dobropána, v plné spanilosti, v jasu krásném běh svůj béře" (I, 127—129);

„(luna se točí) o zem, s ní pak *řásný* měří posléz *oblouk nebe"* (I, 166);

„(Hladolet, t. j. Saturn) *řásným,* hodným podivení koru obvitou má *pasem"* (I, 181);

(Mlhy a páry) v sloupech se zatočte stříbřených měsíce jasnem, přírodě vznešené ke cti se vyviňte v *oblouku řásném*" (VI, 163—164). (Všechna tato místa, vyjma první, jsou ve znění částečně odchylném již v první podobě Polákovy básně, ve „Vznešenosti přirozenosti" z r. 1813; viz tam I, 43—44; I, 60; I, 75; II, 81—82).

Můžeme se domnívati, že jde i v nich o význam „skvělý, zářný"; ale snad je také možný význam „oblačný, ev. mlhovitý".

---

2) Je zajímavé si všimnout, v jakých spojeních se slovo „řásný/řasný" vyskytuje: *I.* ve 84 případech je naše adjektivum spojeno se jménem *oděvu* nebo nějaké jiné textilie: 12× šat, 4× šaty, 12× roucho, 9× plášť, 5× závoj, 3× oděv, 3× kroj, 3× sukně...; 3× ubrus, 2× clona...; *II.* ve 22 dokladech je u jména části těla: brvy, obočí, víčka, křídla (4×), peruť, vlasy...; *III.* ve 12 případech je řeč *o rostlinách* (kapradina, traviny; kytice, větev 3×, lípa, vrba...); *IV.* 5 případů je roztříštěných, ale lze je dobře vyložit: mrak, oblak (řasa = cirrus), motýl, kotouč papírů.

Stejně nevýrazný je doklad z Básní Fr. X. Svobody (1883): „tys (měsíc) lil mi kdys do srdce i plesy, řasný, vířivý".

b) Význam *„krásný"* (k poměru obou významů srov. „skvělý" = „skvějící se > nádherný") nacházíme v těchto dokladech:

„(lid ve Slezsku mluvící míchanicí polskočeskou) zpívá nábožné i světské písně *řásným jazykem* českým", J. Prav. Koubek, ČČM. 1839, 217;

„V přírody tam velekrásné nejtajnější svatyni vím já *oudolíčko řásné* a uprostřed jeskyni", J. K. Chmelenský, Básně 1823, 85;

„srdce aby *řásnou vnadou* občerstvělo", V. Nejedlý, Otokar III, 82;

snad i „Bělounké tělo krásné, *čelíčko* pěkné *řasné*", J. N. Štěpánek 1815.

c) Specialisovaný význam *„elegantní"* je v dokladu z Lactifera (bosáka J. Vodňanského z r. 1510), který zařadil do svého slovníku J. Jungmann, aniž jej odlišil od druhých dokladů jako zvláštní skupinu významovou: „řásně, eleganter"; dále v místě „hojnost slov schazeti nemuže k řastnější (řásnější) vejmluvnosti", které nacházíme ve dvou spiscích nejranější doby obrozenské, v Conrádově „Slávě kostela sv. Matěje" z r. 1772 a ve Fr. Kosteleckého „Chvalořeči při uvedení do chrámu Marie panny Sněžné Jana Celestyna Künclera v Rokycanech" z r. 1780 a které je zjevně přejato z nějakého spisu staršího.

Ostatní doklady jsou nezřetelné (řasné pavlače, řetěz řasný, odměna řasná).

3. Základem těchto významů je dialektické slovo *řása* s významem „záře". Dokládá je Fr. Bartoš v Dialektickém slovníku ze západní Moravy; Ign. Hošek (Nářečí českomoravské II, 1, 141) z nářečí polnického (s odchylným tvarem *rása* ze Stržanova, ib. 28, a *řás* ze Škrdlovic, ib. 11, 50). Snad je i ve východních Čechách (řekne nám o tom někdo ze čtenářů?). Zdá se totiž, že musíme předpokládat dvojí tradici tohoto slova; jednu v katolické literatuře už od začátku XVI. století s významem „elegantní" (zde jsme ovšem na půdě lexikálně zcela nezpracované); druhou pak, počínající snad Dlabačem, jež užívá tohoto slova ve významu nářečním (Dlabač byl rodák z Cerhenic u Kolína); Polák, jenž dal slovu „řásný" na čas jakousi oblibu, znal je možná také z rodných Zásmuk (též u Kolína) nebo od Zieglera, rodáka královéhradeckého. — Ale slovo „řásný" se nevžilo; jistě proto, že jeho význam „zářný, skvělý" kolidoval s mnohem běžnějším významem „řasnatý". Jungmann je do Slovníka nepojal a tím je vyloučil z literatury: poslední doklad (nepři-

hlížíme-li k pochybnému dokladu z F. X. Svobody) je z roku, kdy byl Jungmannův slovník dokončen. A Polák sám později už ani nevěděl, co slovo „řásný“ znamenalo. V pozdější úpravě „Starého Říma“, otištěného ve vydání jeho spisů z r. 1862, čteme uvedený verš takto: „z temnosti kolébky skromné na *hlučné* jeviště světa“.

Stírka.

Stírka je, jak uvádí Kottův slovník, nářeční označení rozličných druhů nádob. Při výkladu jeho vzniku musíme vyjíti od slovesa *zetříti* (měli bychom tedy psáti vlastně podle dnešního pravopisu „ztírka“). Jako „zrýti, zkopati, zorati“ znamená „zpracovati půdu rytím, kopáním, oráním“, tak je „zetříti“ „zpracovati třením“. Užívá se (nebo užívalo se) tohoto slovesa o činnosti hnětací (pekař zetře těsto, máslo v hrnci zetříti) nebo mělnicí (tabák, semenec zetříti, t. j. rozetříti na prach). Od nedokonavého slovesa k „zetříti“, od *ztírati,* je pak utvořeno podstatné jméno *ztírka* tak jako od *sbírati, objímati* slova *sbírka, objímka.* Slovo *ztírka* znamená původně „ztírání (hnětení) těsta u pekaře“; dále se význam posouvá. To je u deverbativ na *-ka* velmi časté; znamenávají potom nejčastěji výsledek děje (nádivka, podrážka, slupka, podšívka, podezdívka) nebo nástroj děje (oháňka, kolébka, pálka, pájka). Řidčeji nabývá takové substantivum významu místa děje, jako je tomu v případě našem; některé doklady však najdeme přece (zatáčka je místo, kde se cesta zatáčí; zastávka místo, kde vlaky zastavují; vyhlídka také místo, odkud je pěkný výhled). V tomto přeneseném významu znamená „ztírka“ podle Kotta: 1. nádobu, v níž pekaři prodělávají chléb; 2. nádobu na tlučení másla; 3. nádobu, v níž se míchá nebo paří píce (řezanka s plevami); potom vůbec žlab (v Netolicích, Kott IX, 311). — Ke skupině „výsledek děje“ patří *ztírka* ve významu jídla, jehož příprava (ve Slezsku) se popisuje takto: „vejce se vbije do mouky, rozetře, husté těsto se vlije do vřelé vody a uvařené máslem omastí“ (Kott VIII, 382).

POSUDKY A ZPRÁVY.

T. Svatopluk, Človíček. Vyšlo v nakladatelství Život a práce v Praze. 1940. Str. 251. Tiskem knihtiskárny Vladimíra Reise v Praze VI.

Nový román Svatoplukův je organickým pokračováním dřívějších románů Botostroj, Andělé úspěchu, Mrtvá země, v nichž

autor líčí osoby zakřiknuté osudem a sociálním útlakem doby, osoby, které se jen těžce probíjejí k vědomí sociální nespravedlnosti a k protestu proti ní. V Človíčku je touto postavou Hrdina, drobný úředníček firmy Aspa; je hrdinou jen podle svého jména, nikoliv svou povahou. Krčí se v něm zakřiknutá dušička, toužící po maloměstském blahobytu a marně hledající životní vzruch, k němuž ani nemá dost energie a odvahy. Jeho osudy, jež jsou obsahem této knihy, nejsou vlastně bojem s vnějšími překážkami, nýbrž toliko rozpačitým bojem s vlastní nerozhodností. Teprve ke konci díla se Hrdina vzepne k energičtějšímu postoji proti vyděračskému správci oddělení, mladému Kuskovi, který přichází do Aspy uplatňovat svou protekci a své zkušenosti z Ameriky.

Při líčení osudů tohoto človíčka mohl Svatopluk pěkně uplatnit zvláštnosti svého slohu, k nimž se dopracoval ve svých starších pracích. Jeho sloh je realistický, a tak mimoděk napadne čtenáře srovnávat jeho moderní realismus se starším realismem Raisovým. Leccos je tu podobného. Osudy jeho osob se rozvíjejí hlavně v dialogu stejně jako na př. osud Kalibův u Raise. Svatopluk však pokročil dále, oprostil své dílo ode všeho vnějšího popisu. V Kalibově zločinu jsou četné popisné statické pasáže, líčící kraj v rozličných ročních obdobích, a rozdělující drama Kalibova zločinu na jednotlivé scény. Takového popisu u Svatopluka už nenajdeme. Vnější svět hraje s hrdinou a autor nám jej předvádí jeho očima. Jeho drama není už dramatem dvou jednotlivců, nýbrž dramatem člověka uprostřed společnosti. Ale ani dialogu není užito nadměrně; leckde se hrdina vyvíjí před očima čtenářovýma v řeči polopřímé; autor se vžívá do duše hrdinovy a reprodukuje nám jeho myšlenky tak, jak se v mysli spřádají.

To vše má vliv na Svatoplukův jazyk a vytváří zvláštnosti jeho slohu. Najdeme je sice také u jiných realistických autorů dneška, málokde se však uplatňují tak důsledně.

Okolnost, že se téměř celý román rozvíjí v přímé řeči nebo aspoň v řeči polopřímé, způsobuje, že skladba vět je velmi prostá, jednoduchá a vskutku se velmi blíží jednoduché skladbě jazyka hovorového. Věty jsou nejčastěji krátké, a když se shlukují v souvětí, jsou to nejčastěji souvětí souřadná. Na př.: „Děti, dvě křehké vytáhlé dcerky, jedné je osm let, druhé dvanáct, pokryly už své tváře nejpustší nudou“ (8). „Jdou a řeč vázne. Hrdina ne a ne se rozebrat. Uvažuje. Nebylo by na škodu spojit se s Ježem a trochu se při něm napást. Je skoro lepší držet se vždy takových než nějakých poseroutek. Však právě.

Vesměs a všude to vyhrává tvrdá palice. Stačí vzít jen noviny, a vůbec. Zdá se, že sám pán Bůh drží takovým palec. A člověk se s takovým cítí vždy víc v suchu« (77).

Tento typ vyjadřování, vystihující posloupnost myšlenek ještě nesevřených úvahou rozumu, leckdy se vyvíjí až k větám jednočlenným, v nichž jediné slovo vyjadřuje celou myšlenku, zpravidla jako obměnu, dotvrzení nebo doplnění myšlenky předcházející, jindy zas jako myšlenku, jež právě vstoupila do mysli a nenabyla dosud pevnějších obrysů. Podle toho mají tyto věty platnost přitakání nebo jen náznaku myšlenky. Na př.: „Taťka mávne rukou. Svět, myslí si“ (143). „Ech, řekne si. Ale oholit by se snad přece mohl, vždyť už vypadá jako zálesák. Však právě“ (112). „Pohlédne — děvče“ (87). „Marta, řekne si a pevně sevře ústa. Dost, nesmysly, vzpamatuje se. Po kolikáté už. A znovu pohlédne. Co je na ní? ptá se sám sebe s podivem. Zhola nic. A přece. Lehce si dovede představit, čím roste a plní šat..., čím kvete a čím by mohla zrát“ (110). Podobných jednočlenných vět je dosti i u jiných moderních autorů, ale pro žádného z nich nejsou tak příznačné jako právě pro Svatopluka. U něho jsou výrazným slohovým prostředkem k vystižení eliptického rázu jazyka konversačního i nehotového, náznakového tvaru myšlenek ve stavu zrodu. Dodávají jeho slohu stručnosti až aforistické. Ovšem mají v sobě jistou nevýhodu: až příliš rozsekávají výraz a ruší jeho plynulost. Snad proto omezil Svatopluk poněkud jejich množství proti svým knihám dřívějším, kde tohoto prostředku užíval ještě častěji.

Se zálibou ve volně spjaté parataxi souvisí i jiný zajímavý rys Svatoplukova slohu: nenajde se v něm ani jediný přechodník.

Nervosní nerozhodnost Hrdinovu pěkně naznačuje autor nedopověděnými větami: „Proč ty tak“ — řekne jí s námahou (10). Hrdina jen pohodí rukou. „Ale zas cosi, a patrně — však víš — jako vždycky. Nic, co by hlásili?“ ptá se už znervosněle (24). Tohoto prostředku užívá autor jen u Hrdiny anebo u osob stejně nerozhodných nebo bázlivých jako on, nikoli však u osob energických, jako je na př. Amerikán Kusek.

Řekli jsme si, že celé zauzlení děje líčí autor ne jako chladný, objektivní pozorovatel, nýbrž účastně; při tom se kriticky vžívá do duše svého hrdiny a její reakce vystihuje řečí přímou a polopřímou. Tím se jeho jazyk velmi blíží jazyku hovorovému, promíšenému často slovy velmi lidového, až vulgárního zabarvení. Je jich ve Svatoplukově románu mnoho, snad příliš mnoho. Na př.: „Kam se *hrabu?*... *Vykašlat* se na to“ (64). *Vykvákl*

by se na tetu Julii (66). „My chceme *chlastat* —" volá vpravo celý stůl (82). „Pánové!" hrozí účetní, „upozorňuji, že vás to může *stát kejhák,* dole v expedici už propouštějí" (224).

Tento velmi lidový tón je na druhé straně vyvážen obraty obraznými, které sice nejsou příliš četné, ale jsou voleny s dobrým vkusem a také velmi vhodně zapadají do celkového rázu slohu i líčeného prostředí. Jsou důkazem, že i v moderní realistické próze jsou metafory nejen možné, ale že jsou dokonce velmi výrazným slohovým prostředkem, nevybočují-li z okruhu představ, které zahrnuje sama látka díla. Na př.: Cosi ho píchne u srdce, je to *kořínek zlosti,* který už *vrůstá do krve* (9). „To už snad je osud," *dýchne pesimismem* Muci (36). Stesk a nedůvěra *křtily* její oči (109). Pěknou metaforou je naznačena něžná láska bručavého Hrdiny k jeho nejmladšímu dítěti: Jako dva drobné záběry pily dýchají Anni a Maři. Tomiho *malý vláček pospíchá* za nimi. *Moje sladké hodinky,* napadne taťkovi, když cítí pod rukou Tomiho srdéčko, jeho poklus. Byl jsem to já, který je *natáhl,* aby *běžely, pospíchaly?* ptá se a poslouchá chvatný tep mladé krve (73). Milka má v očích údiv, ale i rudé nitky a *kámen pohledu* (184). *Potlačí krev,* vztek a *nabere žluči* (277).

Jen několikrát je sytost Svatoplukova slohu porušena obraty, které znějí poněkud novinářsky, na př.: (Muci se zamyslí. Myslí už jen na to, jak je dobré mít v pase něčí ruku.) Nemyslí už na oči a *možnost jiných prstů na těle* (18). Tu bývají tahanice o hodiny a *oprávněnost požadavku* (30). Ale takové případy jsou ve Svatoplukově románě bohudíky velmi řídké.

Sloh Svatoplukův je celkem vážný, ale při tom se tragika děje nikde nepřepíná. Humorných spojení je tu jen málo a jsou nenápadná, na př.: Jen abys měl děvče jako lusk *i s hrášky* (74). (Ve vinárně si Hrdina s druhy stále připíjejí na zdraví.) Všichni tři, i Jež, si už připili *na další kus zdraví* (87). Orchestr už *dokutálel brambory černošského tance* (197).

Pořádek slov je v Človíčkovi plynný a přirozený. Ani velmi pečlivý pozorovatel nenajde na 250 stránkách tohoto románu vazby, kde by bylo třeba autorův pořádek slov měnit. V svých starších románech Svatopluk rád kladl sloveso v krátkých větách na konec, což někdy připomínalo ruský obyčej. V Človíčkovi této záliby autor zanechal, snad úmyslně. A tak se celým románem kmitne jen jedno místo, které upomíná na tuto jeho bývalou zálibu: S čela si otře pot, kabát *si rozepne,* límec *uvolní* (78).

Autor je rodem z Valašska a vliv rodného nářečí občas mimovolně probleskne jeho slohem. Především je to zvláštnost v užívání slov *kterýsi, jakýsi, jaksi, kdysi* ve významu spisovného *některý, nějaký, nějak, někdy, jednou.* Najde se to i v románech J. Glazarové, tam se tím však úmyslně podbarvuje dialog. U Svatopluka se ony útvary objevují mimovolně, na př.: Mám pak i ochránce a člověka, který se za mne postaví, kdyby něco. A to už *cosi* znamená (33). Pohne rukou, vytrhne *kterési* stéblo trávy a chystá se je překousnout (7). Inu, *jaksi* bylo, *jaksi* bude (70). Podobných případů se najde více. Vliv nářečí se projevuje místy, ač celkem nemnoho a nikterak nápadně, i v jiných obratech a nelze o nich říci, že by zněly nepříjemně: Vynadal jí za to *do husí, bab babských, vrabčích mozků* (22). Všechny vás *vyháže* (228). Dialektické je i rčení: „Má-li se jet někam s rodiči, *je* každý hned *na úmor,*" rozhořčí se (8). Téhož původu je i tento tvar: A rázem, jako by *se zřekli,* nesou (Hrdina i jeho žena) Tomiho do náruče, tisknou ho ze dvou stran... (115—6, ovšem mělo by se psát spíš *sřekli.**)

Novotářem v své knize Svatopluk není, přece však najdeme občas i slova málo známá, ale správná a názorná, jimiž si doplňuje svůj slovník i jinak už velmi bohatý, na př.: Přece jen... *s přímrazkem* vzpomíná i na toho čtvrtého (t. j. na své čtvrté dítě, které zemřelo) (9). Vedle kypí zelí, vzdouvá se a bortí, *pofukuje* párou (113). Rád zestručňuje výraz ve větách uvozovacích novým, méně běžným slovesem: „Najdi si jinou", *palíčatí* Muci (26). ...*posmutní* a řekne: „Ano, je to pravda" (44). Sr. s tím i toto: Docela upřímně *si zazoufá* (7). Občas v takovém případě užije ze stejného důvodu i metafory, na př.: „Víš, Muci, že se mi dnes ani nechce jít do práce?" *má chmel* v očích taťka (116). „Nějaké peníze mám, zajedu si někam... Třebas k moři", *rozpálí se tím vínem* Bareš (134).

Autor si zasluhuje pochvaly za svou péči o správný jazyk. Chyb se najde v jeho díle jen docela málo a ještě k tomu lze většinu z nich vysvětliti jako přehlédnutí. Výtky si zasluhuje jen za tvar *ví,* jehož důsledně užívá místo správného *vědí,* na př.: Jen oni dva to *ví* (220; pod. 9, 213). Dnešnímu chybnému usu učinil ústupek tvary *do něj* (220; spr. *do něho*), *mojí* dobroty (49; spr. *mé* dobroty), oč *se jedná* (31; spr. *oč jde;* pod. 44, 51 a jinde), odchází, *aniž by* ji poslal domů (179; spr. *aniž* ji *poslal*), *vlastní* miliony (33; spr. *mají* miliony), vedro je *k vy-*

---

*) Podle autorova vysvětlení se na Valašsku (a snad i jinde na Moravě) slovem *sřeknouti se* označuje náhoda, když dva lidé v rozhovoru neúmyslně vyřknou naráz táž slova.

držení (12; spr. *dá se vydržet*). Místo: až *mě* tu nebude (23) bychom napsali: až *mne* tu nebude. Chybné je i: v *tom* nejušlechtilejším turnaji práce (192; spr. v nejušlechtilejším). Chybný tvar ve větě „s tím medem si *na mně* nepřijdeš“ (144; m. na mne) vyložíme jako chybu tisku, protože je zcela ojedinělý. Čárky jsou na správném místě a odchylek od předepsaných pravidel je jen málo, méně než u přemnoha jiných spisovatelů. Svatoplukova kniha je tištěna pečlivě a hezkými typy a chyb tiskových je v ní docela málo.

Sloh Svatoplukův je stručný, zdánlivě prostý, ale velmi účinný. Zvláště pěkně umí autor vystihnout zvrat nálady své ústřední postavy Hrdiny a jeho sklon reagovat podrážděně na sebe menší popudy zvenčí; tak je tomu na př. při líčení výletu Hrdinovy rodiny za parné letní neděle (hned na začátku románu); podobně při líčení rodinné hádky, když se prozradí, jak Hrdinova dcera padělala školní trest (36), nebo když druhá dcera přinese domů vysvědčení se čtyřkami (118—119). Zajímavě je slovy vystižen rytmus divoké hudby ve vinárně (82—83) nebo scéna, jak shromáždění úředníci poslouchají Kuskovy výtky (222). Z nich je dobře vidět, že nám ve Svatoplukovi vyrůstá výrazný stylista. *J. V. Bečka.*

*

Vulgární dialog nečiní film lidovým.

Nejúspěšnějším českým filmem minulého roku a filmem skutečně lidovým, to jest každému českému člověku srozumitelným, byl Tulák Macoun. Jeho známost se rozšířila i mimo vrstvu stálých návštěvníků kina, doporučovali jej učitelé ve školách, kazatelé v katolických i evangelických chrámech. Hluboká mravní tendence o velikosti pokory a sebezapření byla porušena jen episodou o svůdné cizince, která se ve filmu octla na přání producentů, neústrojně včleněna do původního libreta Otty Minaříka. A filmu hrozilo ještě jiné nebezpečí: vulgární tón dialogu. Přesvědčili jsme se o tom ve výňatku ze scenaria napsaného dr. Mir. Ruttem a ing. Karlem Smržem, který před dokončením filmu uveřejnila Kinorevue (2. VIII. 1939). Z nejasného vědomí o charakterisační síle „lidové“ řeči vznikl takto stylisovaný dialog:

Bessy: *Tě péro!* Anka: *Nazdar! Pozdravuj Ferdáčka. A nezapomeň mi zejtra přinést tu detektivku!* — Anka: *Tak servus, Zorko. A kam dnes večer?* Zorka žertovně odpovídá: *Do bijáčku. Mám tam rande s Valentinem. Hraje dnes mladýho šejka. Holka — to je správnej kluk. Jsem do něho celá blázen.* Anka vesele: *Tak ho ode mě pozdravuj a nespal očima plátno. A kdyby tě nechtěl, tak mu dej moji adresu.*

I když se vzdáme zásadních námitek proti zvěčňování žargonu ve zvukovém filmu, i když se nebudeme dovolávat mravní a národně výchovné odpovědnosti v umění, máme proti tomuto textu námitky s hlediska odborné kritiky jazykové. Jen si všimněme, jak uměle je imitace „lidového" vyjadřování slepena ze rčení nesourodých (*tě péro — nazdar — servus*) a ražení ne právě nejnovějšího (*bijáček — správnej kluk*). Úsloví a slova žargonu velmi rychle stárnou a jsou stále nahrazována novými. Může se tedy stát, že dialog nebude dost časový, než se film rozběhne po plátně. V konečné úpravě Tuláka Macouna citovaný dialog zmizel a přispělo to k trvalé hodnotě filmu.

Řeč na jevišti, i na jevišti kina, přijímá posluchač vždy jako útvar umělý a vybroušená forma jazyka je v přirozeném souladu s ostatními vyjadřovacími prostředky, které zejména ve filmu jsou voleny s heslem: poskytovat lepší obraz skutečnosti. Pokusy uvést slang a argot na jeviště selhávají. Těmto mluvám se daří jen v prostředí, z něhož vyrůstají a v němž účelně žijí. Jsouce uměle a ve fragmentech přesazeny na jeviště působí nepřirozeně, jako jazykový preparát, rychle tam stárnou a vtip z nich vyprchává.

Nepopíráme potřebu třídního a povahového rozlišování v herecké řeči, ale nutno se řídit vkusem, třídit materiál a vybírat z něho jen prvky skutečně charakteristické, sourodé, všeobecně známé a trvalé, užívat jazykových odchylek účelně a umělecky účinně. Spolehlivější prostředky nalezneme spíše v tvarosloví, v syntaxi a zejména ve fonetice. Několik slovíček a frází sebraných na pražské ulici nepřispěje k „lidovosti" hry. Povrchní kopírování a nevhodné užívání argotických prvků pobaví snad bezduchého měšťáka, ale u většiny lidu s nimi nepochodíme, jako nepochodila opereta U sv. Antoníčka na Slovácku. Proto se dobře stalo, že se i po stránce jazykové dbalo v Tuláku Macounovi o výraz ušlechtilý a že lidovost nebyla porušena vulgárností. *Dr. Klementina Rektorisová.*

*

K historii názvu dálnice.

Na str. 69 letošního ročníku Naší řeči se J. V. Bečka v článku *Weekend* zmínil o názvu *dálnice* tak, jako by jeho původcem byl náš spolupracovník Antonín Opravil. To však není docela ve shodě s pravdou a p. Opravil hned nás upozornil, že není *otcem* tohoto slova, nýbrž leda jeho *kmotrem;* sám je nevytvořil, toliko mu podle svých možností odborných i úředních dopomohl k uplatnění. Nepokládali jsme za nutné uveřejňovati zvláštní opravu oné Bečkovy poznámky, ale nyní jsme dostali k tomu nový podnět.

Generální ředitelství stavby dálnic se totiž úředně obrátilo na třetí třídu České akademie věd a umění se žádostí, aby byla ona Bečkova poznámka o autorství názvu *dálnice* opravena. Opisem úředních do-

kladů, jakož i články otištěnými v časopisech (v Branné politice II, 1939, 23n. a v Důstojnických listech r. 1938, č. 48) gen. ředitelství prokázalo, že slovo *dálnice* vytvořil r. 1938 pan ing. Karel Chmel, úředník generálního ředitelství stavby dálnic. Milerádi vyhovujeme v NŘ. tomuto přání, neboť jistě nebylo v úmyslu Bečkově ani našem zahrnouti p. Opravila slávou, která mu nenáleží. A zároveň užíváme této příležitosti, abychom podle dokladů, které nám generální ředitelství stavby dálnic laskavě poskytlo, podali několik podrobnějších zpráv o slově *dálnice*, o jeho vzniku a významu.

O tom, jakým myšlenkovým pochodem dospěl p. ing. K. Chmel k slovu *dálnice*, vyložil r. 1939 obšírně autor sám na cit. místě Branné politiky v článku „Autostrada či dálnice"; je to v podstatě odpověď na výtky, které proti tomuto novému slovu vznesl prof. F. Trávníček v Lid. novinách 18. XII. 1938, ač je jinak, jak p. ing. Chmel praví, „uznal schopným života s vadami". Návrh tohoto nového slova předložilo ministerstvo veřejných prací (velitelství stavby dálkových silnic) 15. XI. 1938 ministerstvu národní obrany (jeho jazykovému oddělení) s žádostí „o posudek, zda není proti zavedení tohoto slova námitek po stránce jazykové". Svůj návrh odůvodnilo ministerstvo veřejných prací tím, že potřeba nového českého názvu je zřejmá, neboť názvy dosavadní nevyhovují buď proto, že nejsou české (autostrada), nebo proto, že jsou utvořeny proti duchu jazyka (na př. název „autodráha", vzniklý otrockým překladem). Ostatně žádný z dosavadních výrazů prý nevyjadřuje pojem „autostrady" plně, neboť tato komunikační dráha nebude vyhrazena jen autům, nýbrž bude sloužit i jiným vozidlům, motocyklům, jízdním kolům, v budoucnu snad i trolejbusům anebo i jiným, dnes ještě neznámým vozidlům. Základní a nesporný hlavní rys zamýšleného pojmu je *dálná* (dálková) doprava rozličnými vozidly, spojení *dálných* (vzdálených) krajů; proto navrhuje ministr veřejných prací, aby obdobou k slovům *silnice, železnice* bylo zavedeno slovo *dálnice*. Ministerstvo národní obrany už 21. listopadu 1938 podalo k tomuto návrhu posudek příznivý: český název *dálnice* jako náhrada za řecko-italský výraz autostrada je s mluvnického hlediska tvořen správně, vyhovuje významovým obsahem, je potřebný a český. Tak byl život jména *dálnice* úředně schválen a zajištěn. Abychom snad znova nebyli viněni z opominutí, dodáváme pro jistotu, že při tomto úředním jednání o názvu *dálnice* nebylo stran otcovství p. ing. Chmela zmínky.

Ale historie názvu *dálnice* by nebyla úplná, kdybychom k ní nepřipojili zprávu o tom, jak s ní souvisí A. Opravil. Vyjímáme z dopisu, který nám o té věci napsal, aspoň těchto několik vět: „Kolem polovice listopadu 1938 se dostavil do názvoslovné skupiny MNO. p. ing. K. Chmel z tehdejšího velitelství stavby dálkových silnic

s návrhem na překlad cizího slova autostrada slovem *dálnice.* Zkoumal jsem ono slovo se všech stran a na konec jsem prohlásil, že podle mého mínění vyhovuje po jazykové stránce a že ho dosud nikdo nepoužil pro jiný pojem. I byl jsem p. ing. Chmelem požádán, abych dopomohl, seč jsem, k tomu, aby se toto nové slovo obecně vžilo. Ochotně jsem to slíbil a řekl jsem mu, že o tom napíši do Důstojnických listů kursivku neboli že vypustím pokusný balónek. Krátký články „Autostrada nebude" jsem ihned napsal a ten byl také vytištěn v Důstojnických listech 24. XI. 1938 (v č. 48). Než jsem jej dal do tisku, poslal jsem jeho opis p. ing. Chmelovi, aby jej dal schválit p. gen. ředitelem ing. V. Noskem. Pan gen. ředitel jej schválil, ale zmínku o něm jsem na jeho výslovnou telefonickou žádost musil z textu vyškrtnout. Hned příští neděli pak (28. XI.) rozšířila ČTK. zprávu z Důst. listů o nově navrhovaném názvu *dálnice* a takové zprávy (pro i proti) se potom objevovaly v denních listech v příštích dnech listopadových i v prosinci. Výnos, kterým názvoslovná skupina při presidiu MNO. odpovídala na žádost velitelství stavby dálkových silnic, vypracoval jsem sám a uvedl jsem v něm, že název *dálnice* pokládáme za vhodný. Teprve potom, po našem schválení a po oné propagaci, přijala také ministerská rada vládní nařízení o stavbě *dálnic* a o zřízení generálního ředitelství stavby *dálnic.*"

Doufáme, že je tímto výkladem dost jasně osvětlena Chmelova i Opravilova účast při zrození slova *dálnice.*

Na konec ještě připojujeme z Chmelova článku v Branné politice vymezení pojmu dálnice a pojmů příbuzných. *Dálnice* je silnice s dvěma oddělenými vozovkami nejméně dvouproudovými, tedy celkem nejméně čtyřproudová, pro dálkovou dopravu motorovými vozidly na pneumatikách (pružných obručích), vybudovaná podle zvláštních pravidel tak, aby na ní bylo možno dosáhnouti největší rychlosti při nejvyšší bezpečnosti a hospodárnosti. Výrazu *dálkové silnice* zůstane význam, v němž se ho v praxi již užívá, t. j. označuje silnice užší, jednoproudové až tříproudové, které mají důležitost pro dálkovou dopravu. Nadřaděný pojem, který zahrnuje dálkové silnice, dálnice, hlavní železnice, letecké linky a snad i vodní cesty, mohl by se vyjadřovat výrazem *dálkové komunikace.* Ještě obecnější pojem, zahrnující v sobě vedle dálkových komunikací také spoje telefonní a telegrafní, event. i radiotelefonní a radiotelegrafní, v budoucnu snad i televisní, vyjádřen je názvem *dálkové spoje.* Výrazem *automobilové silnice* pak lze označovat všechny silnice, které jsou vhodné k jízdě automobilem.

Tím tedy doplňujeme také zprávu, kterou o slově *dálnice* podala Naše řeč XXIII, 1939, 29n. *r.*

DROBNOSTI.

JEŠTĚ „NEBÍČKOVAT“- Na str. 64 tohoto ročníku Naší řeči se přimlouvá známý literární kritik prof. Fr. Sekanina za výraz „nebíčkovat“ pro jeho obraznost, poetičnost, výstižnost a hlavně také českost. O tomto výraze jsem psal před nějakým časem v Naší řeči podrobně (r. XXIII, 74n.), učiniv o něm před tím dotaz v odborném mysliveckém časopise Stráž myslivosti. Uznal jsem podobně jako prof. Sekanina jeho „přiléhavost a poetičnost“, ale přes to nelze mu přiznati vlastnost, o niž hlavně jde, že by to byl totiž výraz čistě český. Hned za dotazem, který dal podnět k oné anketě (dotaz ten pocházel od p. řed. Königsmarka z Rokycan), poznamenala redakce NŘ., že »sloveso „nebíčkovati“ (něm. himmeln) známe posud jen ze slovníku Jos. Franty-Šumavského a z Kotta, jenž ovšem jen přejímá výklad Šumavského« (r. XXII, 222). Dále se pak shledalo, že toto sloveso je doslovný překlad z němčiny, v širší obci myslivecké naprosto neznámý, a že jej někteří myslivci rozhořčeně odmítají. Nevím, zda jej zná prof. Sekanina z praxe jako nimrod, ale velmi pochybuji, že by „český myslivec při něm zůstal a jednotně si jej zapsal do svého odborného slovníku“.

Zajímají-li některého ze čtenářů Naší řeči myslivecké výrazy pro koroptev střelenou do plic a stoupající prudce vzhůru, odkazuji na články v Naší řeči (XXII, 222; XXIII, 74 a 292; XXIV, 28 a 64), kde o nich bylo psáno více s hlediska jazykového, a hlavně na příspěvky v Stráži myslivosti (XVI, 398; XVII, 293, 328, 359, 371; XVIII, 126 dva příspěvky), kde byly rozebrány i s hlediska mysliveckého a kde jsou v posledním příspěvku shrnuty všechny dosud objevené názvy tohoto jevu.

Dr. Jos. Šmahel.

MAGLAJ (XXIV, 126n.). K výkladu o tomto slově nám píše čtenář z Brna, že se obsažená tam poznámka o porážce rakouského vojska u Doboje nesrovnává zcela s historickou pravdou. Cituje z turistické příručky „Durch Bosnien“ od gen. Boroeviće (vydal ji r. 1887 ve Vídni jako setník gen. štábu) odstavec jednající o těchto bojích a ukazující, že tu rakouské vojsko neutrpělo porážku, nýbrž že odolalo všem útokům a postoupilo potom dále k Dolní Tuzle. Lehkomyslný výrok o obsazení země vojenskou hudbou a jednou setninou prý pochází od ministra zahraničních věcí hr. Andrássyho; pisatel to dokládá knihou Conrada v. Hötzendorf „Mein Anfang“. Otiskujeme tyto připomínky z povinné úcty k pravdě, ale poznamenáváme k nim, že arci nic nemění na výkladu slova *maglaj*, který byl na onom místě NŘ. podán. — Zajímavý příspěvek k samému výkladu slova *maglaj* podává prof. dr. Ant. Procházka: Na Plzeňské třídě v Košířích — nedaleko od návrší Pivovarské ulice — bývala kořalna „Nový Maglay“; je tam, tuším, podnes výčep lihovin. Návštěvníky Maglaje bývali (před 40—45 lety) zpravidla drátenící z Popelek a někdejší

kořalové, jichž od těch let s pokrokem doby potěšitelně ubylo. Stávalo se často, že povstal křik a shluk lidí před Maglajem, že se vyhození opilci anebo opilí rváči zmítali po chodníku a že přiběhli strážníci a odváděli hlučící společnost Erbenovou ulicí „na Vyšinku“ (Výšinka) čili „na pecírek“ (Bezirkskommando) — a diváci si ten shluk a hluk i křik a rvačku obyčejně vespolek vysvětlili zkrátka charakterisujícím odsudkem: „No jo, zas Maglaj!“ Nemá to úsloví „byl to maglaj“ (ve smyslu „to byl mazec!“) také podnět místní? Nedbáme-li výslovně jen politické narážky, vysvětlujeme jeho původ správně z kulturně historického prostředí? — K tomuto výkladu pak připojuje dr. P. ještě poznámku: Vzpomínám si tu i na výrok jednou zaslechnutý: „Bylo to (nebo: toho?) zas jak u Mandavy“; stěžovala si jím, jak mi bylo vysvětleno, starší paní druhé na silnou menstruaci. Jihoevropských bojů vzpomínaly svou dobou i popěvky a písničky, na př. „V Praze nová píseň je, každej si ji notuje“, a to ve sloze: „Osman paša u Plevna dostal kulku do stehna, a když mu ji vyndali, dostal ji zas do hlavy. Tá rára bumtará, — kdo nejsi chraptivej (také: prašivej), s námi si zazpívej.“

Abychom nenechali otázku *maglaje* nedořešenu, dotázali jsme se p. majitele výčepu v „Nové Maglayi“ (v Plzeňské třídě č. 66). Od něho jsme se dověděli, že starý „Maglay“ je sousední domek č. 64. V něm býval dříve výčep a ten dostal jméno podle divoké rvačky, při níž to bylo „jako u Maglaje“; o Maglaji se totiž tenkrát mnoho mluvilo. Tím se tedy potvrzuje výklad p. dr. Remeše.

NAŠE ŘEČ — PTAČÍ. Článek V. Flajšhanse, otištěný pod tímto názvem v NŘ. XXIV, 33—43, vzbudil živý zájem u čtenářů, jak ukazují jejich dopisy. Podle výpisu, který nám poslal prof. Flajšhans, uveřejňujeme poznámky, jimiž onen článek provází všem nám drahý básník *Petr Bezruč:* „Str. 37: I ve Slezsku, kde tolik starých forem zachováno, sluje kukačka jen zegzulka; též rodové Zegzulka žije a píseň národní zní: ‚Zegzulenko, kde a kde jsi byla . . .‘

Str. 40: Zlé nové peníze polské dudky. Z. Winter praví v knize Krátký jeho svět, že žárlivý muž platil babě hadačce penězi, v nichž se našel i dudek. — Přeletěl z Polska?

Str. 41: Chřástal sluje ve Slezsku kjecek, proto hlas get's — get's či kec — kec“.

Pan ředitel reálky v. v. *R. Kout* potvrzuje, že se v okolí Lipníku n. B. vskutku říká chocholouši *trpělka;* to je ovšem, jak poznamenává prof. Flajšhans k dopisu páně ředitelovu, doloženo z vých. Moravy už Bartošovým Dial. slovníkem moravským (vedle jména *trpinka)* a znal je odtud i Komenský a Balbín. Zajímavé by však bylo, zdali tam lid slyší chocholouše volat ‚trpím‘ . . .; přírodopisci vědí jenom, že chocholouš v zimě žalostně naříká, slova však neznají.

Také od Lipníku zná p. řed. Kout jméno chřástala *kecek;* je to jméno lidové, a proto pisatel vyslovuje pochybnost, že by bylo z němčiny. Ani v článku Flajšhansově se ovšem neříká, že by bylo toto slovo německého původu; uvádí se tam jen Praskova zpráva, že chřástal ve Slezsku volá německy ‚gét's'..., v ostatním území pak že volá česky ‚kec'. Bartoš v Dial. slovníku, jak připomíná prof. Flajšhans, zná sice také jméno *kecek, kěcek,* ale praví, že chřástal zpívá, jako by *gécal,* a cituje také příslušná jména chřástala *gécal, gecan, gecgál,* jež ovšem lidu zní jako řeč německá, *géc* = *‚géťs'*.

Okolnost, že ani Klaret ani Rada zvířat neznají *cukrování* hrdličky, vysvětluje si p. řed. Kout tím, že prý cukr tehdy ještě nebyl znám; sladilo se jen medem, kdežto cukr k nám začal přicházet ze zámoří nejprve jen jako lék. Bylo by prý zajímavé zjistit, ode kdy se slovo *cukr* začíná v češtině vyskytovat. — Toto zjištění je velmi snadné, máme-li po ruce Gebaurův Slovník staročeský. V něm se toto jméno cituje už ze slovníku Prešpurského (ze sklonku XIV. stol.), Rajhradského, Velešínova (= rukopisy Klareta) atd. Je tedy jisté, že i Klaret cukr znal; uvádí jej (v Glossáři 872) v kapitole o lékárnickém koření vedle galgánu, lekořice, skořice a p. Pravda ovšem je, že známost cukru a jeho upotřebení neměly tehdy takového rozšíření jako v době nové. Svědčí o tom i doklady Gebaurovy, čerpané skoro vesměs jen ze slovníků a ze spisů lékařských; jen příd. jméno *cukrový* dokládá Gebauer citátem z Levšteinovy veršované skladby Svaté Mařie nebes chvála (ze sklonku XIV. stol.): (Maria), cukrová žádost, měsiecová světlost. Nebylo by tedy snad nemožné vykládati pozdější vznik zvukodobného citoslovce *cukrú* z té okolnosti, že v lidu nebylo slovo *cukr* dříve běžné a že tedy nebyla příležitost ke zvukovému sdružení hrdliččího hlasu se zněním *cukr*. Netroufáme si však tvrdit, že je to výklad jistý.

NĚKOLIK POZNÁMEK K ČLÁNKU „LIDOVÉ NÁZVY ROSTLIN" (NŘ. XXIV, 28—30). Je jistě záslužné sbírati lidové názvy rostlin, abychom se jednou dopracovali slovníku, který by obsahoval přesné lidové názvy s udáním míst, kde se jich užívá. Co se dosud po té stránce podniklo, byly náběhy a pokusy, které mají jen částečný význam. Proto třeba vítati výzvu „Naší řeči". Doporučuji však míti na zřeteli tyto důležité věci: 1. Sbírati třeba názvy jen *význačných, zřetelně a snadno rozlišitelných rostlin.* 2. Dotazovati se lidí, o kterých lze předpokládati, že rostliny přesně rozlišují, nejlépe sběratelů léčivých rostlin. Nemá smyslu dotazovati se prvního venkovana, s kterým se setkáme. 3. Nezapomeňte, že lidé, kteří mají trochu větší vzdělání školní (aspoň měšťanku), užívají už názvů zavedených v botanice. 4. *Získané názvy třeba kriticky zhodnotiti, než je zařadíme do lidového názvosloví.* 5. Stanoviti místo, kde se názvu užívá. 6. Nejlépe by bylo, kdyby se sbírání lidových názvů rostlin ujali botanikové nebo přátelé botaniky. Máme jich dosti.

Našli by se mezi nimi jistě jednotlivci, kteří by vedle vysoké vědy rádi věnovali pozornost lidovým názvům.

Ještě několik poznámek k ukázkám lidových názvů uveřejněných v časopise „Naší přírodou". Kdo z prostých venkovanů rozlišuje hořčici a ohnici? Proto čteme v citovaném článku časopisu „Naší přírodou": Hořčice = ohnice, ohnice = plevel. Zeptáme-li se venkovana, který se nám namane, na název rostliny, kterou on nezná, řekne, že je to plevel. Kdo rozezná kokošku obecnou, osivku jarní a penízek? Proto mají na uvedeném místě stejný název: „chudobka" = kokoška a osivka, „tašky" = penízek a kokoška. Od kterého venkovana možno žádati, aby rozlišil trýzel a vesnovku, jakož vůbec četné rody rostlin křížatých? Nejzajímavější jsou názvy jaterníku. Kdo jej pojmenoval slovem fialky a plicník, neměl naprosto smyslu pro rozeznávání rostlin.

Takové nerozlišování rostlinných názvů najdeme už v slovníku Vusínově a Thámově pod slovy vlčí lejko, sítí, bejlí, voští. *Dr. M. Remeš.*

OKRESNÍ ŠKOLNÍ INSPEKTOR. O pořádku slov v tomto výraze platí, co napsala NŘ. VI, 1922, 288 a IX, 1925, 288 o výraze *zemská školní rada:* není-li zvláštního důvodu, aby byl některý z obou přívlastků pro důraz položen na samý konec výrazu (na př. „to se netýká zemské rady *zdravotní,* nýbrž zemské rady *školní*"), klademe je oba *před* jméno, a to výraz méně podstatný („zemská") před podstatnější („školní"; ptáme se: jaká *školní rada*?). Je proto nejpřirozenější a nejsprávnější psáti v takových názvech a titulech: okresní školní inspektor, zemský školní inspektor, zemská školní rada, okresní školní výbor, újezdní školní rada atd. V té věci je tedy třeba odchýliti se od zem. zákona ze 24. II. 1873, č. 17, kterým byl zaveden titul „okresní inspektor školní"; tím spíše, že všechny novější zákony a výnosy zachovávají už náležitý pořádek slov, třebaže snad platnost onoho zemského zákona nebyla dosud výslovně zrušena.

WEEKEND. Článek J. V. Bečky o tomto slově a o pokusech zčeštit je (XXIV, 65 n.) vzbudil mnoho zájmu a velký ohlas u čtenářů Naší řeči. Dostali jsme dodatkem k návrhům na překlad, jež sebral Bečka v svém článku, ještě zas několik návrhů nových; uvádíme z nich některé. Jeden čtenář navrhuje, aby se weekendu říkalo *osvěžka* (srov. vycházka, procházka a p.) nebo *osvěžená.* Jiný našel výraz *nanedělí* s odvozeninami *nanedělní* (weekendový) a *nanedělník* (weekendista); neleká se dokonce ani spojení „kam pojedeš *na nanedělí,* těším *se na nanedělí*" a p. Nejprostší řešení navrhuje p. univ. prof. dr.Fr. Groh: „Bečkův článek ukázal velmi dobře a přesvědčivě na naši marnou a zbytečnou sháňku po doslovném českém překladu anglického slova weekend. Jeho závěr bych však vyslovil určitěji: Nechejme zavádění cizího slova do naší řeči a zbytečných pokusů o jeho zčeštění. Řekneme-li prostě „Kam pojedeš

na neděli?“ — „Do naší nedělní chaty“, porozumí nám zcela dobře každý Čech. Je to právě tak, jako řekneme-li „pojedu na svátky“ nebo „pojedu na prázdniny“, neboť ani tu se nepomýšlí na přesný den ani na přesnou hodinu, kdy počínají svátky nebo prázdniny.“

ZÁHY. V Doležalově posudku Durychovy knihy Z růže kvítek vykvet nám (XXIV, 89) se čte, že příslovce *posléze* a *záhy* jsou výrazy knižní. Tato poznámka zaujala p. prof. K. B. Jiráka, ředitele hudebního odboru Českého rozhlasu a vskutku pilného a pozorného čtenáře Naší řeči, a doprovodil ji takto: O příslovci *posléze* není, tuším, pochybností, že je knižní, ale slovo *záhy* jsem poznal loni v létě v lidu. Bylo to pro mne veliké překvapení, poněvadž jsem sám slovo to pokládal za typicky knižní. Byl jsem o loňských prázdninách v Chlumu u Třeboně, ne však „v městě“, nýbrž na samotě (na Chlumsku říkají samotám „jednoty“), u prostých lidí, a blíže jsme měli spíše do vesnice Staňkova než do „panského“ Chluma (lid tak důsledně skloňuje: do Chluma, v Chlumě; „Do Chluma“ je napsáno i na ukazovateli cesty). Mezi těmito drobnými lidmi, chalupníky, hrnčíři, rybáky a hajnými jsem slyšel napořád slovo *záhy* v jejich nejběžnějším hovoru o obilí: „Na posečení je eště záhy“. „Byli bysme posíkli, ale bylo to moc záhy“. (Pak jim, chudákům, potlouklo, že byla pole jako mlat.) Myslím, že toto slovo je krajová zvláštnost a nevím, zdali je vám známa. Tamější řeč je vůbec velmi čistá a zachovalá, ačkoliv je to kraj odjakživa na samých hranicích. Nápadné mi také bylo, že tam lidé užívají o mracích důsledně výrazu *oblak,* a to i když to byly hrozivé černé mraky, jakých jsme při loňských bouřkách užili až až. Slyšel jsem tam mnoho zvláštností, které jsem odjinud neznal, bohužel nedostal jsem se k tomu, abych si je poznamenal. Slibuji si však, že dostanu-li se tam letos opět, jak doufám, budu si všechno zaznamenávat. Poslouchal jsem řeč starých i mladých lidí se zájmem. Nejvíce mě překvapovalo, když jsem při slovech aspoň čtyřslabičných jasně slyšel důsledný, zřetelný musikální (zpěvavý) přízvuk *na předposlední* slabice („to zas napr*še*lo“ a pod.). Nevím také, je-li o tom něco ve vědeckých kruzích známo, byl bych vděčen za poučení.*) Najisto budu letos opět co nejbedlivěji poslouchat a pak bych vám podal přesnější zprávy. — Snad vás bude zajímat, že také moje žena, pěvkyně Marta Krásová, která je z Protivína, zná velmi dobře výraz *rybina* (XXIV, 94) pro drobné, lehké obláčky. Výraz *je porybino* však odtamtud nezná.

Otiskujeme páně profesorův dopis v plném rozsahu, protože obsahuje i jiné zprávy pro nás zajímavé a důležité; těšíme se, že nám takových bystrých pozorování ze svého venkovského pobytu poskytne časem víc.

---

*) K tomu poznamenáváme, že melodický vrchol na předposlední slabice je dosvědčen z nářečí doudlebského („dostane tuplo*va*ně, sproťi*vji*lo“); srov. B. Havránek, Nářečí česká (Č. vlastivěda III.), str. 116.

Dnes se chceme zatím zabývat oním příslovcem *záhy*. O něm už r. 1915 vykládal Jos. Zubatý ve Sborníku filologickém (V, 43—47) a na tomto svém výkladu, který se zabýval především původem slova *záhy,* založil pak článek „Záhy“ v NŘ. IV, 1920, 145—147. V něm káral dnešní knižní zlozvyk nahrazovati běžné příslovce *brzy* slovem *záhy:* „Někoho napadlo, ani dobře nevíme kdy, místo *brzy* psáti *záhy,* a protože každý doma říká *brzy,* každý ví, co toto slovo znamená, není dnes snad spisovatele, který by se nebál užíti slova jiného než slova, které ze živé mluvy snad nikdo nezná, které je nám prázdným zvukem bez ohlasu v našem jazykovém vědomí, jehož významu si nejsme vědomi.“ A vyložil, že příslovce *záhy* (pův. záhý, záhé) v době, kdy žilo, znamená tolik co *zavčas,* t. j. tak, aby nebyl promeškán čas, kdy se něco ještě může státi. K tomu pak dodal: „Naučení z toho ze všeho jest, chceme-li vůbec slova *záhy* užívati, abychom ho užívali po česku, t. j. kde bychom místo něho bez nesmyslu mohli říci »zavčas«; jinak se spokojujme prostým českým *brzy* (nebo *brzo).* Lidé, kteří do našeho písemnictví vnášejí bez potřeby slova zaniklá, měli by se vždy ptáti, co vlastně znamenají, ne se spokojovati mlhavými významovými obrysy. Nic neotupuje smysl a cit pro jazyk tak jako slovo bez určitého významu, kterým látáme svou řeč jako libovolným kusem cáru; a toho smyslu nazbyt nemáme.“ A k tomu pak ještě v roč. VIII (1924, 74) doložil: „Není pravda, že zavedením slov *pouze, záhy* místo *jen, brzo* byl jazyk obohacen, protože spisovatelé mohou obojí slova střídati a vyhýbati se jednotvárnosti; vždyť užívají skoro stále jen slov, která došla obliby proto, že nejsou v živé mluvě obvyklá, která právě proto znějí uchu nepředpojatému tím vtíravěji a jednotvárněji.“

Názor Zubatého přijala za svůj NŘ. i v dalších ročnících, je vyjádřen i v mluvnici Gebaurově-Ertlově I, 1926, 146 i v Přír. mluvnici Gebaurově-Trávníčkově 1930, 448. A zdá se, že ani dnes nelze pochybovat o zcela knižním rázu příslovce *záhy* ve významu prostého příslovce „brzy“. Tak se ho nikdy v českém jazyce živém (hovorovém a lidovém) neužívalo a ani dnes se ho tak neužívá; nacházíme je s tímto významem toliko v jazyce knih, a to tím častěji, čím papírovější je jejich jazyk. Prof. Zubatý zakončil článek, který jsme tu citovali, výzvou: „Mezi Kottovými doklady čteme přísloví, jak se zdá, zapsaná z lidové mluvy. Byli bychom vděčni čtenářům za zprávy, kde taková přísloví se slovem *záhy* anebo samo toto slovo i jinak v lidu žijí.“ Nevíme, došla-li nějaká odpověď na toto vyzvání; v NŘ. není o tom už dále zmínky. Přísloví uváděná Kottem znějí na př.: Kdo chce našetřiti, musí záhy začíti. Přijď raději pozdě na hody než záhy k svárům. Kdo záhy seje, záhy žne, atd. Tu všude má příslovce *záhy* význam „včas“ ve vymezení, které jsme výše podle výkladu prof. Zubatého podali, nikde však prostě význam „brzy“. A od knižního způsobu se liší také vyjadřovací způsob, o němž nám pověděl prof. Jirák. K svému prvnímu dopisu totiž přidal ještě dopis

druhý a v něm píše (zachováváme úmyslně tento dílčí postup, neboť je z něho dobře vidět, jak už do nás onen knižní význam vnikl): Když hodláte mé poznámky užít pro Naši řeč, chci dodat ještě něco, abych nehlásal věc nesprávnou. Vzpomínal jsem si ještě jednou, v jaké přesné souvislosti jsem slovo *záhy* v okolí Chlumu u Třeboně slyšel, a mám nyní dojem, že tam neznamená prostě tolik co „brzy", nýbrž spíše asi „příliš brzy" neboli lidově „moc brzy". Vzpomínám si, že jsem slyšel také: „Šli jsme na dráhu, ale byli jsme tam záhy", t. j. patrně „přišli jsme příliš brzy, příliš časně." Myslím tedy, že jsem si v citovaných větách sám podle usu odjinud přidal slovo „moc" — „bylo moc záhy". Správně to bylo asi: „Byli bychom posíkli, ale bylo záhy", t. j. příliš brzy. Nemohl bych to ovšem odpřisáhnout a zjistím si to určitě, dostanu-li se do oné krajiny letos opět o prázdninách, jak doufám. Je-li moje domněnka správná, má ovšem slovo *záhy* v lidu značně jiný významový odstín nežli *„brzy"*, a užívá-li se ho knižně místo *brzy*, je to opravdu jen usus knižní.

Tato domněnka prof. Jiráka je nepochybně správná. Užili jsme příležitosti a zeptali jsme se posluchačů shromážděných hojně na jednom z večerů Kruhu přátel českého jazyka, zdali znají příslovce *záhy* z lidového jazyka a v jakém významu. A slyšeli jsme přímo z úst příslušníků jednotlivých krajů, že zná toto slovo lidový jazyk na Třeboňsku, Příbramsku, Hořovicku, Prachaticku, Bechyňsku, Vltavotýnsku, Žamberecku, Jičínsku, v Podještědí a na Mostecku (zde však asi z přínosu odjinud) a že tu všude má příslovce *záhy* vskutku význam „příliš brzy, časně", nikoli však význam pouhého „brzy". Zůstává tedy i po této zkušenosti význam „brzy" vyhrazen toliko jazyku knižnímu; je sotva pravděpodobné, že by zprávy z jiných krajů, než které jsme tu uvedli, tomuto mínění odporovaly. Shledáváme u slova *záhy* tedy obdobný rozdíl mezi významem knižním a lidovým jako u knižního příslovce *posléze* (= na konec, naposledy) a lidového, nářečního *posliž* (= později, viz NŘ. III, 1919, 230 n., IV, 1920, 10 n.).*)

---

*) Pan řed. dr. Qu. Hodura připojuje k tomuto výkladu ještě poznámku: Myslím, že se vyvinul nový rozdíl významový mezi *brzy* a *záhy*. *Brzy* znamená „v krátkém čase, za krátkou dobu" a p.; *záhy* znamená „před stanovenou, vhodnou dobou, příliš časně" a p. Mám náhodou před sebou dva příklady z Jar. Durycha: „Ale vždyť čekati musí, přijde-li záhy (= před stanoveným časem), i osoba nejsličnější" (Masopust 139). „Náhle však viděl (ženich před svatbou), že nebude možno tak záhy = příliš časně) mluviti s paterem Martinezem" (t. 143). Ovšem v téže knize čteme často příslovce *záhy* i tam, kde nemá zvláštního významového odstínu a kde by dobře mohlo být pouhé *brzy*, na př.: „Jiné nastane záhy třesení než to, které předchází před rozkoší", t. 146 a pod. j.). Myslím však, že nesmíme zapomínat na stylistickou potřebu knižních výrazů.

Odpovědný redaktor prof. dr. Jiří Haller. — Tiskly Graf. závody Pour a spol v Praze I, Bílkova 17.